

ATATÜRK VE DEMOKRASİ

(ASKERİ MÜCADELEDEN ÇAĞDAŞ DEVLETE)

E. TÜMG. MUZAFFER ERENDİL

GİRİŞ

I *

Yirminci yüzyılda dünya siyaset ve askerlik alanında yetişmiş ünlü devlet adamlarından biri olan Atatürk, yaşantısı sırasında yaptığı inkılâp hareketleriyle; düşünce, tutum ve davranışlarıyla hem kendi ulusunu hem de dünya uluslarını etkilemiştir.

Atatürk önce bir komutan, sonra devlet kurucusu ve inkılâpçı; bundan başka düşünce ve uygulamalarıyla, insanlığın hayranlıkla anılan bir evlâdıdır. Atatürk böylece, felsefesiyle, komutanlığıyla, devlet başkanlığıyla, inkılâpları ve evrensel nitelikteki uygulamalarıyla çok yönlü bir liderdir.

Türk İnkılâbı, dünyanın tarihsel, siyasal ve sosyal olaylarından biridir ve bütün dünyada tanınmış ve takdir görmüştür. Bu inkılâp, tarihsel işlevini tamamlamış, parçalanmayla karşı karşıya gelmiş ve varlığını korumakta yeteneksizleşmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nda asıl unsur olan Türkleri tutsak olmaktan kurtarıp, dünya ulusları arasındaki yerine oturtan bir olay ve olgudur. Mustafa Kemal Atatürk, bağımsızlığını yitirmek olasılığı ile karşı karşıya gelen Türk toplumuna ne yapılması gerektiğini göstermiş, onu etkileyip yeniden teşkilâtlandırmış ve verdiği ruhla yeni bir anlayış ve şekle sokmuştur. Türk İnkılâbı, Atatürk'ün önderliğinde yapılmış bir olaylar zinciridir. Bir inkılâbın analizi bakımından incelenecek olursa, Türk inkılâbının düşünsel yani hazırlık evresi, Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışından çok eski tarihlere kadar uzanır. Türk İnkılâbı'nda yeni bir devlet kurma amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesiyle oluşan ortamdan kaynaklanmış olmakla beraber inkılâp düşüncesi, Mustafa Kemal'in kafasında, büyük bir olasılıkla 1905 yılında, inkılâp yolunda çalışmak üzere Suriye'de, Şam'da kurulan "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"ne kadar götürülebilir. Mustafa Kemal, daha genç bir subayken bu konuda çalışmalar yapmış ve bu çalışmalarını daha sonra Makedonya'ya da kaydırmıştı.

* Araştırmanın ikinci bölümü gelecek sayıda yayımlanacaktır.

Atatürk'ün Yıldırım Orduları Grubu Komutanı bulunduğu yıllarda, Mondros Mütarekesi'nin onaylanmasından sonra, Türk İnkılâbı konusunda karar verdiği O'nun demeçlerinde de yer almıştır.¹

Türk İnkılâbı'nın eylem (aksiyon) dönemi, bazılarınca Atatürk'ün Samsun'a çıkışıyla başlatılırsa da inkılâbın hazırlık ve eylem evreleri, genel olarak, birbirine girmiştir denebilir. Türk İnkılâbı'nı inceleyenler için, inkılâbın eylem dönemi, 19 Mayıs 1919'dan Lozan Barış Antlaşması'na (24 Temmuz 1923) kadar olan süreyi kapsar. Bu dönem içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı, en önemli siyasal olayı oluşturduğundan eylem dönemi, bu olaydan önce ve sonra olmak üzere iki tali evreye ayrılabilir. 24 Temmuz 1923'ten sonra Türk İnkılâbı'nda köklü reformlar ve yeni düzenlemeler dönemi başlamıştır.

Ulusal egemenliği gerçekleştirmesi bakımından 23 Nisan 1920'de kurulmuş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi, siyasal inkılâp hareketlerinin en önemlisi sayılmalıdır. Bu olayın sağladığı olanaklarla, daha sonra "saltanat" ve "hilâfet" müesseseleri de kaldırılmış ve Türk siyasal tarihinde önemli bir aşama olmuştur. Cumhuriyet'in ilânı bu aşamanın odak noktasıdır.

Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı sırasında teşvik edilen siyasal hayat ve siyasal parti denemeleri, çağdaşlaşma ana amacının gerçekleştirilmesi isteğinden doğan tutum ve davranışların bir örneğidir. Bunları, henüz genç fakat güçlü olmayan inkılâbı koruma düşüncesi, sonuna dek götürmekten alıkoymuştur.

İnkılâbın önemli ilkelerinden biri olan "lâiklik", teokratik bir yönetim altında yaşamaya alışmış bir millete, sanıldığı kadar kolay benimsetilemezdi. Bu ilke, devlet yönetiminde, hukukta ve eğitimde uygulanmakla inkılâbın yerleştirilip kökleştirilmesine katkıda bulunmuştur.

İnkılâba maya olan ve Türk halkını çağdaşlaşma doğrultusuna yönlendiren "milliyetçilik", "halkçılık", "cumhuriyetçilik", "ulusal bağımsızlık", "ulusal egemenlik", "lâiklik", "inkılâpçılık" ve "millî birlik ve bütünlük" gibi ilkeler, günümüzde "Atatürk İlkeleri" olarak değer kazanmakta ve korunmaktadır. Bütün bu ilkelerin amacı, "çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma" şeklinde anlatılan, insan onur ve özgürlüğüne saygılı ve

¹ Atatürk, 15 Mart 1923'de Adana'da, Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmada şöyle demişti: "Bende bu olayların ilk girişim duygusu, bu ülkede, bu güzel Adana'da oluşmuştur. Suriye felâketinin ardı sıra, Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'yla buraya gelmişim. O zaman, ülke ve ulusun nasıl bir geleceğe sürüklenmekte olduğunu görmüştüm. Buna engel olmak için hemen girişimlerde bulunmuştum."

ulusal egemenlik ilkesinin uygulanmasına dayanan demokrasi anlayışı içinde yaşamak ve gelişmektir. Atatürk, “ulusal egemenlik”, “halkçılık”, “cumhuriyetçilik” gibi ilkelerin sahibi, savunucusu ve uygulayıcısı olarak, her zaman çağdaşlaşmada demokrasiden yana olmuş bir devlet başkanıydı. Demokrasi ortamının ve yönteminin yerleştirilmesi, O’nun içten amaçlarından biriydi. O’nun kurduğu yeni devlet, Türkiye Büyük Millet Meclisi ile ulusal egemenliği simgeler. Atatürk’ün deyimiyle “batılılaşma” veya “çağdaşlaşma”nın özünde, demokrasi esasına göre düzenlenip yönetilen bir devlet düşüncesi yatar.

Mustafa Kemal’in yetenekli bir asker ve üstün bir komutan oluşu, Türk Bağımsızlık Mücadelesi’nde kazandığı zaferlerle kanıtlanmış ve Türk ulusunun geleceği, Lozan Barış Antlaşması’yla güvence altına alınmıştır. Atatürk’ün ikinci bir özelliği, devlet kurma ve bu devleti yaşatmada gösterdiği beceri ve yetenektir. Bu yönüyle Atatürk, yirminci yüzyılın devlet adamlarının önünde yer alır. O’nun bu yöndeki yetenek ve üstünlüğü, dünya devlet adamlarının yanında düşünce ve kalem ustalarınca da onaylanmıştır. Atatürk konusunda yazılan eserlerin sayısı, binleri bulmakta ve O’nun değişik yönleri, düşünceleri ve uygulamaları araştırma konusu olmaktadır. Atatürk, savunduğu düşünceler, gerçekleştirdiği inkılâp ve insanlığa yönelik tutumuyla, dünya uluslarınca da hayranlık duyulan bir kişiliğe ve değere sahip olmuştur. Örneğin, dünya barışının korunması hususunda eğitim, bilim ve kültürel alanda işbirliğini geliştirmek ve bu yolla dünya ulusları arasındaki güvenliğin korunmasında aktif ve etkili rol oynayan UNESCO’nun² Atatürk’ün doğumunun yüzüncü yıldönümüne katılma kararı, Atatürk’ün evrensel bakımdan değerini gösterir. Bu teşkilâtın Atatürk’le ilgili olarak aldığı karar şöyledir: “UNESCO Genel Konferansı, uluslararası anlayış, işbirliği ve barış yolunda çaba göstermiş üstün kişilerin gelecek kuşaklar için örnek olacakları inancı ile Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün doğumunun 100. yıldönümünün 1981 yılında anılacağını hatırlayarak, UNESCO’nun üzerinde çalıştığı tüm alanlarda olağanüstü bir inkılâpçı olduğunu göz önünde tutarak, özellikle sömürgecilik ve emperyalizme karşı inancıyla, dünya ulusları arasında karşılıklı anlayışın, sürekli barışın değerli öncülüğünü yapmış olduğunu; tüm yaşamı boyunca insanlar arasında hiçbir renk, din, ırk ayrımı gözetmeyen bir uyum ve işbirliği çağının doğacağına inancını unutmadan Genel Konferans, eylemi her zaman barış, uluslararası anlayış ve insan haklarına saygı yönünde gerçekleşen Türkiye Cumhuriyeti-

² Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilâtı

ti'nin kurucusu Atatürk'ün kişiliğini ve eserinin çeşitli yanlarını belirtmek amacıyla, giderleri Türk Hükümeti'nce karşılanmak üzere, 1980 yılında düzenlenecek uluslararası bilimsel toplantı konusunda, düşünsel ve teknik plânda, UNESCO'nun işbirliği etmesine karar verir. Bu kararın uygulanması için gereken tüm düzenlemelerin gerçekleştirilmesini genel direktörden rica eder.”³

Bu, Türk İnkılâbı'nın önderi Atatürk'ün sadece Türk ulusunca değil, dünya uluslarınca da kavranan değerinin bir kanıtıdır.

I

ATATÜRK'ÜN YAŞAM ÖYKÜSÜ VE KİŞİLİĞİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, Türk İnkılâbının mimarı ve insanlık âleminin yetiştirdiği önde gelen büyük adamlardan birisi olan Mustafa Kemal Atatürk düşüncesi, davranışları ve uygulamalarıyla çok yönlü bir önderdir. O'nun bu yönü birçok otorite tarafından incelenmiş, değerlendirilmiş ve eserlere konu olmuştur. Atatürk, öncelikle kendi ulusuna yaptığı hizmetler nedeniyle, Türk ulusunun saygı ve sevgisine hak kazanmış ve O'nun kalbinde sonsuza dek ömürlü olacak saygın bir yere sahip olmuştur. O'nun yeri, kadirbilir, anlayışlı ve geçmişi olduğu kadar geleceği de değerlendirmek yeteneğinde olan Türk ulusunun vefah göğsündedir.

Mustafa Kemal Paşa, uçurumun kenarına getirilmiş, yoksul bırakılmış ve daha da beteri bağımsızlıktan yoksun kalma tehlikesiyle yüz yüze kalmış Türk ulusuna, düşünce ve girişimleriyle yol göstermiş ve emperyalist bir dünyaya karşı meydan okumuş bir önderdir. Dünyanın Türk ulusuna yakıştırmak gasletinde bulunduğu yüz kızartıcı bir davranış ve işgal olayında Atatürk, ilk isyan bayrağını kaldırmış ve ulusunun önüne düşerek onu ayağa kaldırıp kutsal bir mücadelenin başarılı örneğini vermiştir. O'nun bu mücadelesi, başlangıçta birçok çevrelerin küçümseyici bakışlarına hedef olmuşsa da zamanla alaylı bakışlar, yerini takdir duygularına bırakmıştır. Mustafa Kemal'in parolası, “Ya istiklâl, ya ölüm!” temeli üzerinde odaklanmış ve “ulusal bağımsızlık” kavramıyla özleşmiştir. Türk Bağımsızlık Savaşı'nda Mustafa Kemal Paşa, ulusal bağımsızlıktan yoksun ulusların kölelikten başka bir değere sahip olamayacaklarını vurgulayarak, öncelikle yurdun düşman çizmeleri altından çekip çıkarılmasına girişmiş ve Türk ulusuyla birlikte bu kutsal mücadeleyi yüz akıyla sonuçlandırmıştır.

³ UNESCO Genel Kurulu'nun bu kararının tarihi 27 Kasım 1978'dir. Bu teşkilât, daha sonra gerekli harcamalara katılma kararı da almıştır. 9-11 Haziran 1980 tarihinde, Ankara'da Türk Kültür Bakanlığı'na düzenlenen kolokyuma UNESCO'nun temsilcileri de katılmışlar ve Paris'te Atatürk'le ilgili seminer konuları üzerinde çalışılmıştır.

Türk Bağımsızlık Mücadelesi'nin sürdürüldüğü yıllarda, dünya uluslarının ortalama üçte ikisi işgal altında veya sömürü düzeni içinde bulduklarından O'nun mücadelesi, esir ulusların da kurtuluş ve umut ışığı olmuştur. Böylece Mustafa Kemal Paşa, birçok ulusça bir kurtarıcı, bir önder ve değerli varlık olarak benimsenmiştir. O'nun yaktığı bağımsızlık meşalesi, dünyanın tutsak uluslarının birçoklarının beyinlerini aydınlatmış ve onları etkileyip harekete geçmelerinde rol oynamıştır. Atatürk'ün günümüzün birçok memleketinde sevilme ve sayılmasının öncelik alan nedeni budur.

1. ATATÜRK'ÜN ÇOCUKLUĞUNDAN ASKERLİĞİNE ULAŞAN YOL

19 Mayıs 1881'de Selânik'te doğan⁴ Atatürk'ün adı önceleri Mustafa idi. Annesi Zübeyde Hanım, Hacı Sofi ailesinden Feyzullah Ağa'nın kızıdır. Babası ise Gümrük ve Evkaf memurlarından Ali Rıza Efendi idi. Mustafa, küçük yaşta babasını kaybettiğinden yetim olarak büyümüştür. O, okul çağına gelince, çağın geleneğine göre, önce mahalle okuluna başlamış ve buradan da hemen yeni açılan Şemsi Efendi Okulu (Mektebi)'na geçmiştir. Küçük Mustafa'nın babasının ölümü, bu okul zamanına rastlar. Babasının yokluğu Mustafa'nın öğrenim hayatını da etkisi altına almış ve O, bir süre dayısının çiftliğine yerleşip çiftlik işlerinde çalışmak zorunda kalmıştı. O'nun okulsuz kaldığını gören annesi, bu soruna çareler arayıp O'nu Selânik'te teyzesinin yanına göndermiş ve yeniden öğrenime başlamasını sağlamıştır. Yeni yazıldığı Mülkiye İdadisi'nde geçen bir dayak olayı, Mustafa'nın okuldan ayrılmasına neden oldu.

Bu dönemde komşularından olan ve Askerî Rüştiye (Askerî Ortaokul)'ye devam eden Ahmet'in ve subayların üniformalarına özenen Mustafa -annesinin isteksizliğine karşın- sınavla Askerî Rüştiye'ye girmiş ve askerî öğrenci olmuştu. O okulda güçlü zekâsı ve çalışkanlığı ile arkadaşları arasında sıvırlmış ve özellikle matematik dersindeki başarısı, aynı adı taşıyan öğretmenince kendisine bir de "Kemal" (olgunluk, erginlik, yetkinlik) adının takılmasıyla sonuçlanmıştı. Böylece O'nun başarısı, Mustafa Kemal adıyla anılıp tanınmasına neden olmuştu. Mustafa

⁴ Atatürk'ün doğum yılının bilinmesine karşın, doğum günü kesin olarak bilinmiyordu. Bu, biraz da eski nüfus kayıtlarındaki noksanlıktan ileri geliyordu. 1936 yılında İngiltere Kralı Sekizinci Edward tarafından, kendisine özel bir kutlama telgrafi çekileceği zaman O'nun doğum günü konu olmuş, kendisinin "19 Mayıs diye yazın" buyruğu üzerine bu tarih saptanmış ve genelleştirilmiştir.

bk. Uluğ İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı, c. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1980, s. 161.

Kemal'in Selânik Askerî Rüştîyesi'ndeki öğrenim hayatı Manastır Askerî İdadisi'nde (ortaokuldan sonraki düzeyde okul) Harp Okulu'na hazırlanma ve gelişme şeklinde devam etmiştir. 13 Mart 1899'da piyade sınıfına ayrılmış olduğu halde başladığı Harp Okulu'nda (Harbiye) öğrenimi, bir yandan düşünsel gelişmenin itici gücüyle ülke yönetimi ve padişahlık müessesesi hakkında da değerlendirmelerle geçti. Mustafa Kemal, Harb Okulu'nu bitirince kurmay sınıfına ayrılarak 1902'de Harp Akademisi'ndeki öğrenime katıldı. Bu dönemde Harp Okulu ile Harp Akademisi aynı yerde bulunduğu için, Mustafa Kemal ve arkadaşları, düşüncelerini ve ülke sorunlarını dile getirmek üzere, el yazısıyla bir gazete çıkarmaya girişmişler, ancak onların bu hareketleri izlendiğinden söndürülmüştü. Mustafa Kemal, Harp Akademisi'ni 11 Ocak 1905'te bitirdiği zaman kurmay yüzbaşı rütbesindeydi. İstanbul'da kaldıkları süre içinde Mustafa Kemal ve arkadaşları, yurt sorunları üzerinde çalışmalar yaptıkları sırada, Sultan II. Abdülhamid döneminin gizli polisince tutuklandılar. Mustafa Kemal'in sorgusu sarayda yapıldı; birkaç ay tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakıldı. O, bir bakıma sürgün yeri olarak, Şam'daki 30'uncu Süvari Alayı'na staj yapmaya gönderildi. O'nun buradaki kıta hayatı, devlet yönetimindeki bozuklukları daha iyi anlamak ve değerlendirmekle geçti. Askerî yeteneğini, Havran ve Kuncetra dolaylarındaki Dürzilerin baş kaldırmalarında ve kıtadaki eğitimle daha da geliştirdi. O'nun Suriye'deki staj hayatı, 1906 yılında "Vatan ve Hürriyet Derneği" olarak kurulan dernekle yeni bir gelişme gösterdi.⁵ Bu derneğin Suriye'nin çeşitli yörelerindeki örgütlenmesini Mustafa Kemal üstlendi; ancak derneğin Suriye'deki verimi beklenen düzeye ulaştırılamadığından Mustafa Kemal, Selânik'e ulaşma yollarını aradı. İzinli olarak gittiği Selânik'te annesini gördü. Buradaki kalışını uzatma yolunu buldu ve bu arada Selânik'te "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"nin bir şubasını kurdu ve tutuklanma tehlikesi doğunca Yafa'ya döndü. Mustafa Kemal, Şam'da yaptığı topçu stajından sonra, kolağası (kıdemli yüzbaşı) oldu ve 20 Haziran 1907'de Şam'daki Ordu Kurmay Heyeti'ne atandı. Bu görevde kısa bir süre kaldıktan sonra Makedonya'da bulunan 3'üncü Ordu'ya atanmasını sağladı. Bu yıllarda Selânik'te bulunan ve ordu kademesinin de üstünde bir makam olan müşirlik (mareşallık) Kurmay Heyeti'nde bulunması daha uygun görülerek, burada alıkondu. O Selânik'e geldiğinde eskiden "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti" adıyla kurulan derneğin "Terakki ve İttihat"

⁵ Bu dernekte, 30'uncu Süvari Alay Komutanı Lütfi, Kurmay Yüzbaşı Müfit (Özdeş), Doktor Mahmut ve tüccar Mustafa bulunuyordu.

(İlerleme ve Birleşme) adına dönüştürüldüğünü gördü. O bir yandan müşirlikte görev yaparken, "İttihat ve Terakki Cemiyeti"nde de çalışmaya başladı. 23 Temmuz 1908'de ilân edilen Meşrutiyet, O'na bazı konularda umut ışığı oldu ise de görüşleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinin görüşleriyle uyuşmadığından siyasetle uğraşmayı bir yana bırakıp kendini mesleğine verdi. 1908 Eylülünde, meşrutiyetin ilânına karşı bir tepki olarak Trablusgarp'taki bir ayaklanma nedeniyle Mustafa Kemal, oraya gönderildi. O burada inandırıcı konuşmalarıyla şeyh ve benzeri kabile başkanlarını yola getirmede başarılı oldu. Mustafa Kemal, Trablusgarp'tan Selânik'e döndükten sonra, İstanbul'daki rejime karşı "31 Mart (13 Nisan 1909) Olayı" ortaya çıktı. Bu olay, Mustafa Kemal'de inkılâp tutkusunu yeniden canlandırdı. Bu harekete karşı, O'nun bulunduğu "Hareket Ordusu" adıyla İstanbul'a yürüyen orduda Mustafa Kemal, kurmaybaşkanı olarak görev yaptı. 31 Mart Ayaklanması bastırıldıktan sonra Mustafa Kemal, tekrar Selânik'e döndü. Bu sıralarda çalışmalarını daha çok meslek konuları üzerinde topladı; eğitim, tatbikat ve manevralarda başarılı hizmetler yaptı. O'nun kuramcı (nazariyatçı) olduğunu ileri süren ve bu nedenle başarısızlığa uğramasını isteyenler, O'nu 38'inci Piyade Alayı Komutanlığı'na verdiler. Ancak bu görev O'nun kendini daha belirgin şekilde göstermesini sağladı.⁶ Mustafa Kemal Selânik'te bulunduğu sırada Arnavutluk'ta baş kaldırmalar oldu. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, bu yöredeki kuvvetlere komutan olunca Mustafa Kemal'i kurmaybaşkanı olarak yanına aldı. Bu görev sırasında iken O, İpek'te mutasarrıf ve tümen komutanı olan Albay Mustafa Fevzi Bey'le (Mareşal Fevzi Çakmak) tanıştı, daha sonra 1910 yılında, Fransa'da yapılan Picardié (Pikardi) manevralarına temsilci olarak katıldı.⁷ Mustafa Kemal Selânik'e döndükten sonra, O'nun çalışmalarından hoşlanmayan 3'üncü Ordu Komutanı, 13 Eylül 1911'de kendisinin İstanbul'daki Genelkurmay Başkanlığı'ndaki bir göreve atanmasını sağladı. 27 Eylül 1911'de İtalyanların Trablusgarp'a taarruzu, Mustafa Kemal için bir fırsat oldu. O, Mısır üzerinden Trablusgarp'a geçerek Tobruk Komutanı Ethem Paşa'nın kurmaylığını üstlendi. 9 Ocak 1912'de yapılan "Tobruk Muharebesi" ve daha sonraki "Derne Muharebesi" O'nun başarılı hareketleridir. Mustafa

⁶ Mustafa Kemal, subayların meslekî bilgilerini artırmak için yayınlar yapılmasını bu sırada ileri sürmüştür. Kendisi, bu konuda bazı eserler vermeye başlamıştı. Bunlar arasında: "Takımın Muharebe Talimi ve Bölüğün Muharebe Talimi" (General Litzman'dan çeviri), "Cumalı Ordugâhı (1909)", "Tabiye Tatbikatı-I (1911)" ve "Zabit ve Kumandan ile Hasbıhal (1918)" vardır.

⁷ Bu sırada Mustafa Kemal, fesi çıkarıp şapka da giymişti.

Kemal, Trablusgarp'a varışından bir ay sonra, 27 Kasım 1911'de, binbaşılığa yükseldiğinden bu savaşlarda binbaşı olarak görev yaptı. Binbaşı Mustafa Kemal, Trablus'ta iken Balkan Savaşı başladı. O, 24 Ekim 1912'de bu savaşlarda bulunmak gereğini duydu. Bu amaçla Mısır üzerinden İstanbul'a dönerken Bulgarların Çatalca önlerine kadar geldiklerini öğrenip üzüldü. İstanbul'a ulaştıktan sonra Bolayır'da kurulan Akdeniz Boğazı Kuva-yı Mürettebesi Komutanlığı⁸, Harekât Şube Müdürlüğü'ne atandı. Bu kuvvet, daha sonra Boyalır Kolordusu'na dönüşünce O, bu kolordunun kurmaybaşkanlığına getirildi. Bu kolordu, 5 Temmuz 1913'te Trakya'da taarruza geçti ve Edirne, 21 Temmuz 1913'de Bulgarlardan geri alındı. Bulgarlarla barış yapıldıktan sonra Sofya'ya elçi olarak Fethi Bey (Okyar) ve ataşemiliter olarak da Mustafa Kemal atandı. 27 Ekim 1913'de aldığı bu görevle Mustafa Kemal, aynı zamanda Bükreş, Belgrad ve Karadağ'ın merkezi Çetine'de de aynı görevi üstlendi. Mustafa Kemal Sofya'da iken 1 Mart 1914'de yarbaylığa yükseldi. Yarbay Mustafa Kemal'in Sofya ataşemiliterliği 20 Ocak 1915'de sona erdi. O daha Sofya'da iken, 28 Temmuz 1914'te, Birinci Dünya Savaşı başlamıştı. Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı'na girmekte acele edilmemesi kanısındaydı. Osmanlı Hükûmeti, 29 Ekim 1914'te Karadeniz'de Türk bayrağı altında, fakat Alman amirali Souchon'un (Suşon) komutasında Yavuz (Goeben) zırhlısının Ruslara taarruzuyla, Alman ve Avusturyalıların yanında Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. Sofya'dan daha aktif bir görev için başvuran Yarbay Mustafa Kemal, 19'uncu Tümen Komutanlığı'na atandı. Bu tümen Tekirdağ'da yeni kurulmakta olan bir tümendi.

2. YARBAY MUSTAFA KEMAL ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE

Tekirdağ'da kurulmasına başlanan 19'uncu Tümen'in komutanlığına atanmış olan Yarbay Mustafa Kemal, İtilâf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı'na yönelttikleri tehdit nedeniyle, 25 Şubat 1915'de yalnız 57'inci Alayla Maydos (Eceabad)'a hareket emrini aldı.⁹ Buraya İstanbul'dan gönderilen 72. ve 73'üncü Alaylarla birlikte tümen yeniden kuruldu, ayrıca burada iki alayla bazı topçu bataryaları da O'nun komutası altına verildi. O'nun tümeni, hem Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı (Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı) ve hem de 3'üncü Kolordu'nun emrinde görev yapacaktı.

⁸ Çanakkale Boğazı Mürettep Kuvvetleri Komutanlığı anlamındadır. Bu kuvvetin kurmaybaşkanı Fethi Bey (Okyar) idi.

⁹ Mustafa Kemal, bunu Ariburnu Muharebeleri Raporu'nda belirtir.

İngiliz ve Fransızların 18 Mart 1915'de denizden donanmalarıyla boğazı geçme harekâtı başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra bu devletlerin Çanakkale Boğazı'nı karadan yapılacak çıkarmayla düşürme girişimleri ve bu amaçla yaptıkları hazırlıkları başladı. 23 Mart 1915'de, Çanakkale'nin savunulması için Alman generali (sonra mareşal) Liman Von Sanders'in (Liman Fon Sanders) komutasındaki 5'inci Ordu'nun çıkarmaya karşı koyma plânında 19'uncu Tümen, Bigalı bölesinde ordu ihtiyatı görevine alınmıştı. 19 Nisan 1915'de başlayan ordu ihtiyatı görevinde Mustafa Kemal, tümenini düşmanın çeşitli hareket tarzlarını karşılayacak şekilde düzenledi. Çanakkale Muharebeleri, Türk kahramanlığının ve civanmertliğinin örnekleriyle doludur. 19'uncu Tümen Komutanı olarak Yarbay Mustafa Kemal'in, bu muharebelerde büyük payı vardır. 25 Nisan 1915'de Arıburnu'nda cereyan eden olaylardan başlayarak, düşmanın karaya yaptığı çıkarmanın yüz geri edilmesinde Mustafa Kemal, önemli rol oynadı. Conkbayırı dolaylarında 261 rakımlı tepeyi hedef alan düşman ilerleyişine O, kişisel olarak müdahalede bulundu. O, anılarında: "... ve bağırarak bunlara süngü taktırdım, yere yatırdım. Aynı zamanda Conkbayırı'na doğru ilerlemekte olan piyade alayı ile dağ bataryasının yetişebilen erlerinin marş marşla benim bulunduğum yere gelmeleri için yanımdaki emir subayını geriye gönderdim. Bu erler süngü takıp yere yatınca düşman erleri de yere yattı. Kazandığımız an bu andır"¹⁰ der. O, komutanlara ağızdan verdiği emirlerde: "Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman süresinde yerimize başka kuvvetler ve komutanlar konulabilir"¹¹ demişti. Mustafa Kemal, Çanakkale Muharebelerinin Arıburnu dolaylarında durumu vakit geçirmeden muhakeme edip kavramak, bundan sonra duruma çare bulucu karar vermek ve kararını sakınmadan uygulamak suretiyle yüksek komutanda bulunması gereken niteliklerini kanıtlamıştı.

2 Haziran 1915'te, Gelibolu Yarımadası'nın Anafartalar yöresi de Arıburnu ile birlikte O'nun tümeninin sorumluluğuna verildiğinde, O'nun üst komutanlığa mantıkla bağdaşan savunma plânları sunup bunları inatla savunduğu gerçeklerdendir. Mustafa Kemal, bunları "Anafartalar Muharebelerine Ait Tarihçe" adlı eserinde belirtir. O, 1 Haziran 1915'de albaylığa yükseltildi. O, Anafartalar'da meydana gelen olaylarda haklı çıkmış, üstlerini uyarmayı vazife bilmiş ve sonunda bu bölgenin diğer kuvvetlerini de emir ve komutasına alarak perişanlık içinde bulunan

¹⁰ Uluğ İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı, s. 41.

¹¹ a.g.e., s. 43.

kuvvetleri derleyip toparlamıştı. O'nun Conkbayırı ve Şahinsirt'taki muharebeleri, askerî tarihte başarı olarak yer alır. Mustafa Kemal, "Anafartalar Kahramanı" olarak kavuştuğu ünden sonra, 10 Aralık 1915'de, Gelibolu Yarımadası'ndan ayrılmış, bundan bir ay kadar sonra da düşman çekilmeye başlamıştır. O, 14 Ocak 1916'da Edirne'de 16'ncı Kolordu Komutanı idi.

3. DOĞU ANADOLU'DA VE SURİYE'DE

1 Nisan 1916'da tuğgeneral (mirliva) rütbesine yükseltilen Mustafa Kemal'in, 1916 yılı sonlarında Doğu Anadolu'da Bitlis ve Muş'un düşmandan geri alınmasında yararlı hizmetleri oldu. Mustafa Kemal, İkinci Ordu'ya komutan olup da Doğu Anadolu'daki Sekerat köyünde bulunan ordu karargâhına geldiğinde, O'nu ordunun kurmaybaşkanı Albay İsmet (İsmet İnönü) karşılamıştı. Ancak Mustafa Kemal'in İsmet Bey'le tanışmaları daha eskilere, Hareket Ordusu zamına kadar uzanıyordu.¹² Bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlık makamından güneyde Hicaz Kuvve-i Seferiyesi (Hicaz Sefer Kuvvetleri) adı altında kurulacak olan ordu düzeyinde bir kuvvetin komutanlığına atanma emrini aldı. Bu komutanlıkla ilgili olarak O, Şam'a gidip durumun ağırlığını gördü ve durumu Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya bildirerek Hicaz'ın boşaltılıp Suriye Cephesi'nin pekleştirilmesini önerdi ise de buna aldırış edilmedi, ancak Hicaz Kuvve-i Seferiyesi adlı kuruluşun vazgeçildi. Bu kez Mustafa Kemal Paşa, asil olarak 2'inci Ordu Komutanlığı'na tekrar atandı.

24 Haziran 1917'de Halep'te yapılan askerî bir toplantıdan sonra, Filistin ve Bağdat üzerine yapılacak geniş bir askerî harekât için "Yıldırım Orduları Grubu" adı altında kurulması öngörülen büyük sefer kuvvetinin başında Alman generali Falkenhayn,¹³ büyük yetkilerle görevlendirildiği zaman Mustafa Kemal Paşa, buna sinirlenmişti. Mustafa Kemal, Temmuz 1917'de Halep'teki Yedinci Ordu Komutanı'ydı. O, çeşitli ülke sorunları üzerinde kafa yorup gidişatın iyi olmadığını 20 ve 24 Eylül 1917'deki raporlarında belirtip sorumlu üst makamları uyardı. O'nun 20 Eylül 1917 tarihli raporu, ibret alınacak konuları kapsıyordu. Bu rapor: "Halk ile idare arasındaki bütün ilişkiler sarsılmıştır. Evlerinde kalanlar ya kadınlar ve âcizlerden veya asker kaçaklarından ibarettir" diye başlıyordu. O, gerçeği gören ve yansıtan bir komutan olarak, verdiği 24 Eylül 1917

¹² Mustafa Kemal, Albay İsmet'le iyi anlaşmıştı, daha sonra O'nun 4'üncü Kolordu Komutanlığı'na getirilmesini sağlamıştır.

¹³ Bu general, komutanlığı arasında mareşal olarak vazife görmüştür.

tarıhli raporunda: “Burada biz bir taarruz değil, ancak savunma muharebesi yapabiliriz” demek suretiyle büyük hayaller peşinde koşan yüksek makamları uyarıyordu.

Uyarıları gereken ilgiyi görmediğinden 1917 yılı sonlarında Yedinci Ordu Komutanlığı’ndan istifa ederek, İstanbul’a izinli gelen Mustafa Kemal, Veliâht Vahdettin ile Almanya’ya geziye çıktı ve sonra da böbrek rahatsızlığı nedeniyle Viyana ve Karlsbad’a gitti.¹⁴ 1918 yılı Temmuzunda İstanbul’da Sultan V. Mehmet Reşat öldü ve yerine VI. Mehmet Vahdettin padişah oldu.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul’a döndükten sonra, 7 Ağustos 1918’de, ikinci kez Yedinci Ordu Komutanlığı’na atandı. Bu ordunun merkezi Nablus’taydı. Yeni Padişah, eskiden tanıdığı Mustafa Kemal’e büyük güven duygularıyla doluydu. O, Yedinci Ordu’ya katıldıktan sonra, denetlemelerde bulundu. Düşman hakkında yaptığı istihbarat değerlendirmelerinden İngilizlerin yakında taarruz edecekleri sonucunu çıkardı ve üst makamlara gerekli raporu verdi, ancak onları inandıramadı. Düşman taarruzu gerçekten başlayınca artık iş işten geçmişti. Şeria Nehri batısındaki İngiliz taarruzu karşısında Türk kuvvetleri için çekilme kararlaştırıldı. 1918 yılı başlarında Mustafa Kemal Paşa, Halep’in savunması görevini almıştı. O, Halep’te bulunduğu sırada yaptığı değerlendirmelerde, Osmanlı Devleti’nin müttefikleriyle birlikte yenildiği kanısına vardı. Düşüncelerini içtenlikle zamanın padişahına kadar bildirdi. Kendisi 31 Ekim 1918’de Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı’na atandı ve komutayı Alman asıllı Liman Von Sanders’ten aldı. Bu devri teslim sırasında eski komutan, Mustafa Kemal Paşa’ya şunları söylemişti: “Ekselâns, siz muharebe cephelelerinde, Arıburnu’nda, Anafartalar’da çok yakından tanıdığım komutansınız. Aramızda gerçi bazı olaylar geçti, fakat bunlar nihayet bizi birbirimize daha iyi tanıtmış oldu; kalpten dost olduğumuzu sanırım. Bugün Türkiye’yi bırakmaya zorlanırken emrim altındaki orduları, Türkiye’ye ilk geldiğim zamandan beri takdirkârı bulunduğum bu komutana teslim ediyorum. Bu genel felâket içinde bedbahtlık duymamak mümkün değildir. Ben yalnız bir şeyle kendimi teselli ediyorum: Komutayı size bırakmak! Bu dakikadan itibaren emir sizindir, ben sizin misafirinizim.”¹⁵ Bu tarihte Talât Paşa Kabinesi’niñ yerini İzzet Paşa Kabinesi almıştı. Bu bir bakıma İttihat ve Terakki’nin de siyasal sonunun geldiğinin işaretiydi. Mustafa Kemal Paşa,

¹⁴ Mustafa Kemal Paşa, Karlsbad’daki anılarını “Karlsbad Anıları” adı altında yazmıştır. Bu anılar, O’nun Avrupa’da dünya görüşünün çok genişlediğini ve geliştiğini kanıtlar.

¹⁵ Uluğ İğdemir, Atatürk’ün Yaşamı, s. 133.

emrindeki kuvveti yeniden düzenleme tasarısı ve hazırlıklarıyla uğraştığı sırada, 10 Kasım 1918'de, Yıldırım Orduları Grubu lağvedildi ve O, İstanbul'a gitti.

4. MONDROS MÜTAREKESİ VE MUSTAFA KEMAL PAŞA

Mustafa Kemal Paşa, daha Yedinci Ordu Komutanı iken üst makamlara savaşın sonu hakkındaki kanılarını belirtmişti. Bundan sonra da 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması'nın¹⁶ inceleyip bunun memleketin başına neler getirebileceğini Hükümet Başkanı Ahmet İzzet Paşa'ya bildirmişti. Mondros Ateşkes Anlaşması, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının açılmasını ve buralardaki istihkâmların müttefiklere teslimini öngördükten başka ordunun terhis edilmesini, orduya ait her türlü silâh, cephane ve malzemenin müttefikler emrine verilmesini gerektiriyordu. Toros tünellerinin işgalini, telsiz ve telgraf tesislerinin müttefik memurlarca kontrolünü, demir yollarının denetimini ve stratejik mevkiilerin -güvenliği tehdit edici hallerde- işgalini de getiren anlaşma, Anadolu ve Rumeli dışındaki yerlerde Türk kuvvetlerinin teslimi gibi ağır koşullarla doluydu. Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grup Komutanı olduğu sırada, anlaşmanın, memleketi yabancı istilâsıyla karşı karşıya getiren hükümlerine itiraz etmiş ve bunun gelecekte nelere sebep olacağını belirtmişti.

Mustafa Kemal Paşa, 3 Kasım 1918'de Musul'un İngilizlerce işgalinden sonra, İskenderun'un teslim edilmesi istendiğinde, buna izin vermeyip silâhla karşı koyacağını bildirdiğinden, O'nun Yıldırım Orduları Grubu lağvedilmiş ve dağıtılmıştı.

Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzasından sonraki ilk ay içinde, İtilâf Devletleri donanmasının İstanbul'a girişi; İzmit, Eskişehir, Samsun, Afyon, Merzifon, Batum ile Konya ve Alaşehir gibi mevkiilerin asker gönderilerek işgali anlaşma hükümlerine aykırı olarak gerçekleştirildiğinde, Mustafa Kemal Paşa'nın haklı görüşü de doğrulanmış oldu. O, 13 Kasım 1918 sabahı İstanbul Limanı'ndaki işgal donanmasını üzüntü ile seyretmiş ve: "Geldikleri gibi gideceklerdir" demişti.

Mondros Ateşkes Anlaşması, Türk yurdunun yer yer işgaline neden olurken öte yandan Türklüğe zararlı bazı derneklerin yıkıcı çalışmaları da ortaya çıkmaya başladı. İstanbul'da Rum Patrikhanesi'ne bağlı "Mavri Mira" adlı dernekle, "Kürdistan Teali Cemiyeti", "Tealî-i İslâm Cemiyeti" ile "İngiliz Muhipler Cemiyeti" ve benzerleri bunlardandır.

¹⁶ Mondros Ateşkes Anlaşması, Limni Adası'nda, Mondros Limanı'nda, İngilizlerin Agememnon zırhlısında imzalanmıştı.

Mütareke yılları olarak anılan ve Türk yurdunun üzerinde kara bulutların dolacağı, milletin geleceğinden umutsuz, durumundan güven duymadığı bu dönemde, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da gerek Osmanlı devlet adamlarıyla gerekse İşgal Kuvvetleri yetkilileriyle yaptığı temaslara, O'nun kafasında yoğurduğu, geleceğe ait düşünceler oluşmaktaydı. O'nun Türk ulusunun kurtuluşuna ait tasarıları, yeni bir dönemin perdelerini de açacaktı.

5. YENİ BİR DEVLET KURMA DÜŞÜNCEİ VE ÜLKÜSÜ

Türk Bağımsızlık Savaşı'nı hazırlayan olayları, daha önceki tarihlere kadar giden bir zaman geçmişi içerisinde incelemede yarar vardır, çünkü Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu topraklarının yer yer işgali, daha önceki gizli anlaşmaların bir gereği ve sonucudur. İtilâf Devletleri'nden Rusya, İngiltere ve Fransa arasında, 1915 yılının Mart ve Nisan ayları içinde yazışmalar, bu devletlere Osmanlı Devleti topraklarından önemli paylar ayırmaktaydı. Örneğin Rusya, Boğazlar Bölgesi ile Marmara'da ayrıca bu denizin ağzını kapayan Bozcaada ile İmroz'da ve Trabzon'un batısına kadar Karadeniz kıyısında toprak sahibi olmakla kalmayacak; Van, Muş, Fırat ve Cizre'ye kadar uzanan Doğu Anadolu yöresinde de pay sahibi olacaktı. Fransa'nın Kayseri dolaylarını Kilikya ve Suriye'yi kavrayan emelleri, Musul'a kadar uzanmaktaydı. İngiltere'nin payı Hayfa, Akkâ, Irak ve Yemen üzerinde dolaşmaktaydı. Bu paylaşmada daha sonra İtalya da sıraya girmişti. Ancak 1917 yılı baharında İtilâf Devletleri safında savaşa giren Amerika Birleşik Devletleri, cumhurbaşkanlarının adından esinlenilerek "Wilson Prensipleri"ni ortaya çıkarınca, bu gizli anlaşmalar geçerliğini kaybeder gibi oldu. "Milliyetler" esasını getiren 12'inci madde ise, Türklere sadece Türklerle meskûn bölgelerde söz sahibi olma hakkını getireceğe benziyordu. Ancak diplomasi alanında Wilson Prensipleri'ne açıktan karşı koyamayan diğer İtilâf Devletleri, dolambaçlı yollarla emellerine ulaşmayı plânladılar.

6. İZMİR'İN YUNANLILAR TARAFINDAN İŞGALİ VE MUSTAFA KEMAL'İN SAMSUN'A ÇIKIŞI

İtilâf Devletleri'nin göz yumuşu ve desteğiyle Yunanlılar, 15 Mayıs 1919 tarihinde saat 02.00 sıralarında İzmir'e çıktıklarında, yerli Rumlar çılgınca gösteriler yaparken, Türk halkı şaşkınlığa uğramıştı. Bu şaşkınlık daha sonra mitinglerde belirtilen protestolara dönüştü. Garip bir rastlantıdır ki Mustafa Kemal Paşa, vatanın kurtuluşunu, Türk ulusunun bağımsızlığını sağlamak amacıyla Anadolu'ya geçme plânlarını düşünürken,

Osmanlı Devleti'nin yönetimini sürdüren Babıâli de O'nu İstanbul'dan uzaklaştırma çarelerini bulmaya çalışıyordu. Hükûmetin O'na verdiği görev, Samsun çevresindeki Rumlara tecavüzlerde bulunan Türklere haddini bildirmektir. Ordu müfettişi olarak geniş yetkiler isteyen Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in işgalinden bir gün sonra Samsun'a yönelik deniz gezisine başladı ve 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıktı. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışı, düzenli olayların bir sonucu olmamıştır. Bu konuda Samsun'a çıkmadan önceki olaylara değinmekte yarar düşünülür. Mondros Ateşkes Anlaşması'nın hükümleri askerî kuruluşlara, yani ordulara tebliğ edildiğinde bu hükümler, en çok Mustafa Kemal'i kaygılandırmıştır. O'nun Mondros Ateşkes Anlaşması'nın hükümleri altında bunalarak istifa edip İstanbul'a geldiğine inanmak gerekir. O'nun ayrıca İstanbul'daki hükûmette vazife almak istediği de gerçektir. O'nun İstanbul'da kaldığı birkaç ay içindeki temasları hatırlanacak olursa, yakın arkadaşı İsmet İnönü'nün de belirttiği gibi, o dönemin İstanbul'unda askerî durumla iç politika hayatı iç içeydi. O'nun İstanbul'da "Hürriyet ve İtilâf Partisi" sorumlularınca kurulan hükûmetin dışında kaldığı ve bu nedenle de tekrar orduda vazife almak isteğinde bulunduğu bilinmektedir. Mustafa Kemal'in bu isteği, O'nun ordu müfettişi olarak Anadolu'ya geçişini sağlamıştır, ancak Mustafa Kemal daha İstanbul'da iken geleceğin plânlarını da oluşturmaktaydı. O'nun plânının temel taşları, öncelikle "ulusal bağımsızlık" üzerine oturtulmuştu. O'nun: "Temel ilke, Türk ulusunun saygın ve onurlu bir ulus olarak yaşamasıdır. Bu ancak, tam bağımsız olmakla sağlanır"¹⁷ düşüncesi bunu anlatır. O, daha İstanbul'da iken şu veya bu devletin himayesini savunanlar karşısında: "Yabancı bir devletin koruyuculuğunu istemek insanlık niteliklerinden yoksunluğu, güçsüzlüğü ve beceriksizliği açığa vurmaktan başka bir şey değildir"¹⁸ diyordu. Mustafa Kemal'in şekillendirdiği Türk İnkılâbı'nın hazırlık dönemi, işte Samsun'a çıkmadan önceki bu dönemde, bu düşünceler etrafında örülmüştü.

Devrimin aksiyon (hareket) veya ihtilâl dönemi olarak nitelenen ikinci evresi, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışıyla başlamıştır. Bu başlangıç O'nun: "1919 yılı Mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıktım" sözleriyle başlayan eylem dönemidir. Bu, aynı zamanda O'nun yeni hayatı ve yeni dünyası olmuştur, ancak ihtilâl birden patlak vermemiş, bir dizi çalışmalar, kongreler ve kararlar sonunda olgunluğa ulaşmıştır. Bu dönemde ağır

¹⁷ Atatürk, Nutuk, s. 10.

¹⁸ a.g.e., s. 10.

mütareke hükümleri, bir yandan işgali getirmiş bir yandan da şaşkınlığa neden olmuştu. Bundan başka ülkenin aktif gücü, ordunun silâhları, bazı yerlerde elinden alınmış, bazı yerlerde de alınma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. İstanbul'da İtilâf donanmaları toprakları şehre çevirmişti. Adana Fransızların; Urfa, Antep, Maraş İngilizlerin; Antalya ile Konya İtalyanların askerî işgalinde bulunuyordu. 15 Mayıs 1919'da İtilâf Devletleri'nin yardımıyla İzmir'e çıkan Yunanlılar da Batı Anadolu üzerindeki tarihsel emellerini uygulama hazırlığındaydı. Bu felâketli ortam içinde bir avuç Türkün yaşayabileceği asıl yurdun da elden gitme olasılığı belirmişti. Wilson'un ilkeleriyle, İtilâf Devletleri'nin gizli anlaşmaları ve askerî güce dayanan fiilî işgalleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk yurdu dışındaki parçalarını alıp götürmekteydi. Türklerin yurtlarından olmaları gibi bir tehlikeyle karşı karşıya gelmeleri, kurtuluş çaresi arayan bazı derneklerin kurulmasına yol açmış ve büyük merkez İstanbul'da mitingler düzenlenmişti. Bunlar, işgal olaylarını ateşli sözlerle lânetleyip protesto ediyorlardı, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın düşünce ufukları daha genişti. O, 1919'da şöyle diyordu: "Yalnız mitingler ve benzeri gösteriler büyük gayeleri hiçbir vakitte kurtaramaz ve ancak milletin sinesinde eylemli (bilfiil) olarak doğan ortak güce dayanırsa kurtarıcı olur".¹⁹ Mustafa Kemal, Samsun'dan İstanbul hükûmetine gönderdiği uzun bir raporda: "Millet birlik olup egemenlik esasını ve Türk duygusunu hedef tutmuştur"²⁰ demek suretiyle yapılacak mücadelede dayanağın ne olacağını da ortaya koyuyordu. O, ayrıca Türk milletinin her şeye boyun eğerek yazgısına razı olmayacağını, onun ölü değil diri olduğunu da şu sözleriyle kanıtlamaya çalıştı: "Bir sosyal toplumun kesinlikle kamusal bir düşüncesi vardır. Eğer bu her zaman anlatılıp gösterilemiyorsa, onun var olmadığı sanılmamalıdır. O, gerçekte kesinlikle vardır. Varlığımızı, bağımsızlığımızı kurtaran bütün işler ve hareketler, milletin ortak düşüncesinin, isteğinin, azminin yüksek belirtisinden başka bir şey değildir."²¹

Mustafa Kemal hesap adamıydı. Samsun'un kıyıda oluşunu ve şehirde İngiliz askerlerinin bulunuşunu göz önünde tutarak, güvenlik düşüncesiyle, 25 Mayıs 1919'da Havza'ya hareket etti. O'nun Havza'dan yayınladığı bildirimler mitinglerle ilgilidir. O, bu dönemde ulusal heyecanın yaşatılmasında, mitinglerin gereğine de inanıyordu. Bağımsızlık Savaşı'nda, Türk ulusal gücünden kaynaklanan mücadele azmi ve özgürlük isteği, O'na

¹⁹ Cevdet Yularkıran, Reşit Paşa'nın Hatıraları, s. 21.

²⁰ Afet İnan, Atatürk'ten Yazdıklarım, Altınok Basımevi, Ankara 1969, s. 58.

²¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 200.

reva görülen haksız ve yakışsız işlemlere karşı bir tepki olarak doğmuş ve sürdürülmüştür. Türk milleti, Mustafa Kemal'in açtığı ulusal bağımsızlık bayrağı altına koşmuş ve varlığını canla başla korumaya çalışmıştır.

1919 yılının 19 Mayıs'ında, Samsun'dan Anadolu topraklarına çıktığı zaman Mustafa Kemal'in kafasında, milletiyle birlikte bir devlet kurma ülküsü de vardı. Son dönemin çürümüş imparatorluk düzenini yürütmeye çalışanlar esasen düşmanın elinde ve etkisinde sadece kendilerini düşünmekten başka bir şey yapacak durumda ve nitelikte değillerdi. O halde millet, kendi kendini kurtarmalıydı; bunun için de birlik ve beraberlikle özgürlük ve bağımsızlık amacına yönelmeliydi. Mustafa Kemal'in ulusal heyecanı yaratmak, yaymak, canlı tutmak ve bu yolla millî birliği sağlama girişimleri, Samsun'dan itibaren başlamak zorundaydı. Onun kuracağı devletin ana öğeleri: kurtarılacak yurt, bu yurdun üzerinde bağımsız yaşayacak ulus ve ulus bireylerinin düşünce ve iradelerine yerleştirilip yaşatılacak ülküydü. Devletin ana ögesi olan halkın, öncelikle uluslaşma aşamasına yönelmesiyle, yani bağımsız ve özgür yaşama inanç ve imanına sahip olmasıyla mümkündü. Bu bilincin yaratılması ortak tarih, ortak bağlar, ortak anılar, ortak çıkarlar ve ortak tehlikelerden geçerdii. Ortak olan bu kavramlar, ancak bireyleri birbirine yaklaştırabilir ve birlikte hareket sağlanabilirdi, çünkü millî birlik ve bütünlük, birlikte dayanışma ve yardımlaşma bilinci demektii. Halkın ulusal benliğini duyması ve yaşatması uluslaşmanın koşullarındandı ve bu benliğin öncelikle sağlanması gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa şuna inanıyordu: "Ulusal benliğini bilmeyen milletler, öteki ulusların avıdır."²² Mustafa Kemal, millette ulusal benliğin mutlak korunması ve buna uzanan ellerin de kırılması gereğine inanıyordu. O: "Kanılarımıza, ülkümüze, geleceğimize yan bakan her kişiyi düşman gördüğümüz gün, ulusal benliğe uzanacak her eli kırdığımız, ulusun önüne dikilecek her engeli devirdiğimiz gün gerçek kurtuluşa ulaşacağız"²³ der.

Mustafa Kemal, düşmanla yapılacak mücadelenin birlikte yapılması gerektiğini belirtir. Gerçekte millî birlik ve bütünlük de hep birlikte, milletçe hareket etmektir. O'na göre: "Ulusal işler, ulusal irade, yalnız bir kişinin düşünmesinden değil, tüm ulus bireylerinin istek ve amaçlarının bileşkesinden oluşmaktadır."²⁴ Millî birliğin sağlanmasında etken olan öğelerden biri de felâketlerdi. Felâket insanları birbirine yaklaştırır. Bu,

²² a.g.e., s. 143.

²³ a.g.e., s. 144.

²⁴ a.g.e., s. 94.

Türk ulusunun o günkü karanlık günlerinde geçerliydi. Mustafa Kemal Paşa: “Felâketler, insanları, akılları başlarında olan ulusları, her zaman azimli atılımlara götürür” der. Türk milleti, felâkete uğradığı o dönemde bütün maddî ve manevî gücünü toplamalı, özgürlük ve bağımsızlık amacına ulaşmak için o yöne yönelmeliydi. O’na göre: “Ulusların tarihinde öyle dönemler vardır ki, belirli amaçlara erişebilmek için maddî ve manevî ne kadar güç varsa hepsini bir araya toplamak ve yine o doğrultuya yöneltmek gerekir.”²⁵

Mustafa Kemal Paşa, millî birlik ve beraberliği sağlamak için, başkent İstanbul’daki mitinglere paralel olarak kendi sorumluluk bölgesindeki mülkî makamlara ve komutanlara da mitingler düzenlemeleri için genelgeler yayımladı. O’nun bu girişimleri özellikle İstanbul’daki işgal makamlarının gözünden kaçmadı ve onların endişelerine neden oldu. Onlar, Türk ulusunun yasal haklarını savunan Mustafa Kemal’in ulusal bilinci yaratma ve yaşatma çabalarını Hristiyanlara yönelik bir hareket olarak göstermeye çalıştılar ve bundan başka Osmanlı Hükûmeti’ni tehdit bile ettiler.

Mustafa Kemal, girişimlerini sürdürmekte haklı ve kararlıydı. O dönemde umut ışığı, elde kalan ordu birlikleriydi. Kendi, o dönemin üç ordusundan, merkezi Erzurum’da olan Üçüncü Ordu Müfettişi’ydi. Erzurum’da bulunan 15’inci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ile Ulusal Savunma Mücadelesi konusunda anlaşmışlardı. Sivas’ta bulunan 3’üncü Kolordu Komutanı Refet Paşa, ordu kuruluşundaki bir birliğin komutanı olarak güven veriyordu.

Mustafa Kemal, bir asker olmasına karşın mücadelenin sadece askerî birliklerle sınırlı kalmasını düşünmüyordu. Birlik ve bütünlüğün sağlanmasıyla sürdürülecek etkin bir mücadele için O, yurdun çeşitli yörelerinde kurulmuş olan ulusal derneklerin birleştirilmesinde de etkili oldu.

Mustafa Kemal Paşa, ulusal davanın teşkilâtlandırılması için yakın arkadaşlarıyla birlikte kararlaştırdığı “Amasya Genelgesi (Amasya Tamimi)”ni 22 Haziran 1919’da askerî ve mülkî makamlara yayımladı. Bu genelge, Türk Millî Mücadele hareketini yönlendirmede ilk belgelerden biri olması nedeniyle önemliydi:

- “1. Yurdun bütünlüğü, ulusun bağımsızlığı tehlikedir.
2. İstanbul Hükûmeti, üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yerine getirmemektedir. Bu durum ulusumuzu yok tanıtıyor.

²⁵ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, c. III, s. 88.

3. Ulusun bağımsızlığını yine ulusun azim ve kararı kurtaracaktır.
4. Ulusun hâl ve durumunu gözden geçirmek ve hak isteyen sesini dünyaya duyurmak için, her türlü etki ve denetimin dışında bir ulusal heyetin varlığı gereklidir.
5. Anadolu'nun her yönden en güvenli yeri olan Sivas'ta, ulusal bir kongrenin gecikmeden toplanması kararlaştırılmıştır.
6. Bunun için bütün illerin her sancağından, milletin güvenini kazanmış üç delegenin gecikmeden yetişmek üzere yola çıkarılması gerekmektedir.
7. Her olasılığa karşı durumun ulusal bir sır halinde tutulması gereklidir."

Amasya Genelgesi öncelikle ulusal benliğin uyanışının bir kanıtı ve Türk ulusunun kendi egemenliğini kendi eline alması gereğini belirten bir belgeydi. İçeriği bakımından ileride yapılacak kongrelere işaret eden bu genelge, Ulusal Mücadele'nin de gereğini ortaya koyan bir program niteliğindedir. Özellikle "Ulusun istiklâlini yine ulusun azim ve kararı kurtaracaktır" maddesi, Türk ulusunun sürdüreceği mücadele için kendi gücüne, yani ulusal güce, dayanacağını da ilân etmekteydi. Millet, Sivas'ta toplanacak kongreye kendi seçeceği delegeleri göndermekle "ulusal egemenlik" ilkesini de uygulayacaktı.

Mustafa Kemal Paşa, 27 Haziran 1919'da Sivas'a, 3 Temmuz 1919'da da Erzurum'a geldi. İstanbul'daki saltanat yönetimi, O'nun kurtuluş ülküsünü ve bu yoldaki çabalarını önleyemeyince, onun resmî görevine son verme kararını aldı; O da, Padişah'a askerlikten istifa ettiğini, karşılık olarak bildirdi.

23 Temmuz 1919'da toplanan ve 7 Ağustos'ta sona eren "Erzurum Kongresi", Mustafa Kemal'in başkanlığında önemli kararlar aldı. Toplanması ve yapılışı bakımından yerel bir niteliğe sahip ise de, ulusal bağımsızlıkla ilgili kararları bakımından Erzurum Kongresi'nin ulusal bir yönü vardır. Kongrenin aldığı kararlar şöyleydi:

"1. Ulusal sınırlar içinde vatan bir bütündür. Onun değişik bölümleri birbirinden ayırlamaz.

2. Yabancı işgal ve karışmasına karşı ve Osmanlı Devleti'nin dağılması halinde, millet hep birlikte savunacak ve direnecektir.

3. Vatanın bağımsızlığını koruma ve sağlamaya İstanbul Hükûmeti'nin gücü yetmezse, amaca ulaşmak için, geçici bir hükûmet kurulacaktır. Bu

hükûmet ulusal kongrece seçilecektir. Kongre toplanmış değilse seçimi Heyet-i Temsiliye²⁶ yapacaktır.

4. Ulusal kuvvetleri (Kuva-yı Milliye) etken ve ulusal iradeyi egemen kılmak esastır.

5. Hristiyan ahaliye siyasi egemenliğimizi ve sosyal dengemizi bozucu ayrıcalıklar verilemez.

6. Manda²⁷ ve himaye²⁸ kabul olunamaz.

7. Ulusal Meclisin hemen toplanmasına ve hükûmet işlerinin meclisin denetimine konulmasına çalışılacaktır.”

Erzurum Kongresi, ulusal egemenlik ilkesini getirmesi bakımından olduğu kadar, Ulusal Mücadele hareketinin Sivas'ta daha etkin ve daha ulusal kararlara gidecek durumu hazırlaması yönünden de önemlidir. Bu kongre Türk ulusunun varlığını ve birliğini dosta ve düşmana kanıtlayan siyasi bir olgudur. Kongre, dokuz kişilik bir icra heyeti seçip başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'yı seçmesiyle, ihtilalin önderini de onaylamıştı.

Amasya Genelgesi'ndeki çağrı ile gerçekleşen Sivas Kongresi, ulusal hareketi düzenleyen ve kararlar alan kongreler zincirinde önemlidir. 4-12 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa başkan seçilmişti.²⁹ Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi'nde alınan ve Türk Bağımsızlık Mücadelesi'nde temel olan kararların bir onayı olduğundan önem kazanmıştır. Bu kongrede Anadolu'da ve Rumeli'de evvelce kurulmuş olan Müdafaa-i Hukuk-u Milliye (millî varlığın savunulması) Cemiyetlerinin, “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adı altında birleştirilmesiyle hem güç birliği artırılmış, hem de vatanın bölünmezliği kanıtlanmıştır. Bundan başka Sivas Kongresi'nde alınan kararla seçilen Heyet-i Temsiliye (Temsilciler), yurdun bütünü temsil etmek yetkisiyle genişletilmiş olduğundan bütünlük ve ulusal güç yönünden etkin ve önemliydi. Bu kongrenin bir özelliği de bir “ihtilâl meclisi” niteliğinde oluşuydu. Ulusal direniş ve Kuva-yı Milliye (ulusal güç), bu kongre ile daha somut hale dönüştürülmüştür. Mustafa Kemal'in daha önce belirttiği: “Ulusun durumunu ve davranışını göz önünde tutmak ve haklarını dile getirip bütün dünyaya duyurmak için her türlü etkiden ve denetimden kurtulmuş ulusal bir kurulun varlığı çok gereklidir” şeklinde

²⁶ Heyet-i Temsiliye, kongre sonunda seçilen delegeleri anlatır.

²⁷ Manda, siyasi bakımdan başka bir devletin vesayeti altında bulunmak demektir. Bunun çeşitli dereceleri vardır.

²⁸ Himaye, başka bir devlet tarafından korunma anlamındadır.

²⁹ Sivas Kongresi, Sivas'ta Lise binasında 4 Eylül 1919 günü saat 14.00 de toplanmıştır.

açıkladığı amaç, böylece Sivas Kongresi'nin sonuçlarıyla gerçekleştirme yoluna sokulmuştur.

Sivas Kongresinde ilân edilen durum üzerine, İstanbul hükûmeti ile Anadolu arasında hava sürekli gerginleşti. Mustafa Kemal ve Kuva-yı Milliye ile İstanbul'daki Padişah hükûmetinin sadrazamı (başbakan) Damat Ferit Paşa arasındaki gerginlik, 13-14 Eylül 1919'da Anadolu ile İstanbul arasındaki ilgi ve ilişkinin büsbütün kopmasıyla sonuçlandı. Mustafa Kemal Paşa'nın ülkenin yönetiminde yetkili başvuru yerinin "Heyet-i Temsiliye" olduğunu ilgili yerlere bildirmesinden sonra, İstanbul'da hükûmet değişikliği oldu. Yeni Ali Rıza Paşa Hükûmeti'yle Anadolu arasındaki ilişkiler, 20-22 Ekim 1919'da Amasya'da başlayan görüşmelerde yeniden ele alındı.

Mustafa Kemal Paşa'nın genel durumu daha yakından izlemek ve yönetimde kolaylık sağlamak üzere Ankara'ya gelişi 27 Aralık 1919 tarihindedir. Böylece Ankara, Türk Ulusal Mücadelesi'nde ulusal egemenliğin ilk merkezi oldu.

Bu tarihten sonra 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan (Mebuslar Meclisi) da (Anadolu'dan giden mebusların da içlerinde bulunduğu Meclis) Misak-ı Millî'yi kabul etti.

Misak-ı Millî, Türk ulusunun emellerinin ve amacının program haline getirilmiş bir özüydü. Bunlar, daha önce Ankara'da görüşülüp şekle sokulmuştu. Özü bakımından bu, ulusal ant niteliğindedir. Bu ant, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanışı sırasında, bu anlaşmanın sınırı içindeki Türk ve İslâm halkın çoğunlukta olduğu yerleri ayrılık kabul etmez bir bütün olarak kabul ediyordu; ayrıca Kars, Ardahan ve Artvin ile Batı Trakya'nın geleceğini halkın oyuna bağlıyordu. İstanbul'un, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının durumuyla, bağımsızlık ve tam özgürlük ilkesi Misak-ı Millî'de yer almıştı.

16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından işgali, Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncesinde haklı olduğunu ortaya koyduğu gibi, olağanüstü yetkilerle donatılmış bir meclisin Ankara'da toplanması ortamını hazırladı. İngilizlerin 18 Martta, İstanbul Mebuslar Meclisi'ni zor kullanarak kapatmalarından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın tepkisi, meclisin Ankara'da açılacağını ilân etmek oldu.

7. YENİ DEVLETİN KURULUŞU

Mustafa Kemal Paşa'nın ulusal istek ve irade doğrultusunda, Ankara'da bir millet meclisinin kurulması düşüncesi, mülkî ve askerî

yetkililerle görüşmesinden sonra açıklığa kavuştu. Bu meclis olağanüstü yetkilerle donatılmış bir görünüş ve niteliğe sahip olacaktı. Böylece 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan ve yeni seçilenlerle İstanbul'dan kaçıp gelen milletvekillerini kapsayan bu Meclis, başkanlığa Mustafa Kemal'i seçti ve ayrıca onbir bakandan oluşacak bir "Vekiller Heyeti" kurmayı kararlaştırdı.

Türk İnkılâbının "İhtilâl evresi"nin birinci bölümü, böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşuyla kapandı ve Bağımsızlık Mücadelesi'nin yeni sayfaları açıldı.

8. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDEN LOZAN BARIŞINA (23 NİSAN 1920 - 24 TEMMUZ 1923)

Türk İnkılâbı'nın "ihtilâl evresi", 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'na kadar olan sürede ikinci dönemini yaşamış ve Lozan'da mutlu bir sonuca ulaşmıştır. Bu dönemde askerî harekât, iç isyanlarla mücadele ve siyasal faaliyetler yoğun bir şekilde sürdürülmüş ve askerî harekâtla siyaset, paralel bir şekilde yönetilmiştir.

İtilâf Devletleri ordularının, yine bunların desteğiyle İzmir'e çıkan Yunanlıların ve Wilson Prensipleri'nden umutlanarak Doğu Anadolu'da bir hükümet kurmaya yeltenen Ermenilerin meydana getirdiği işgal olayları karşısında, Türk ulusunun da ulusal bağımsızlık parolasından esinlenerek oluşturduğu cephe, bu dönemin belli başlı olaylarının başlangıcı olmuştur. Batı Anadolu'da Ayvalık Cephesi, Bergama ve Soma Cephesi, Aydın ve Nazilli Cephesi ve Salihli Cephesi, Türk ulusunun benliğinden doğan yurt savunması duygusuyla kurulmuştu. Sivas Kongresi'nin kararıyla Ali Fuad Paşa, "Batı Anadolu Genel Ulusal Kuvvetler Komutanı"³⁰ olarak atanmıştı.³¹ Güneyde Adana, Antep (Gaziantep), Maraş ve Urfa'da önce İngilizlerin ve sonra Fransızların işgal hareketi de ulusal bir cephenin doğuşunu hazırladı. Bunların dışında, Doğu Anadolu'da Ermenilere karşı da bir cephe kurulmuş ayrıca Trakya ve İzmit'te yerel cephe oluşturulmuştu.

Bu dönemde, Damat Ferit Paşa'nın ikinci kez sadrazamlığa getirilmesinden sonra, 11 Nisan 1920'de yayımlanan şeyhülislâmın fetvası

³⁰ O zamanki adıyla "Garbî Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı".

³¹ Heyet-i Temsiliye tarafından, Harbiye Nezareti'ne (Millî Savunma Bakanlığı) 16 Kasım 1919'da yapılan öneri ile milis kuvvetlerini de içine almak üzere Batı Anadolu'da bütün birliklerin üç cepheye ayrılarak yönetilmesi ileri sürülmüştü.

ve Padişah hükümetinin kışkırtmalarıyla açılan “İsyanlar Dönemi”, Türk Bağımsızlık Mücadelesi sayfaları içinde lânetlenmeye değer olayları oluşturmuştur. Anzavur İsyanı, Düzce-Hendek ve Adapazarı İsyanı, Yenihan, Yozgat ve Boğazlayan İsyanları, Afyonkarahisar ve Konya İsyanları bu olayların başlıcalarıydı. Bu isyanlar, düşman karşısında teşkilâtlarıp yurt savunmasına hazırlanan ordu için büyük sorunlar oldu. Bu isyanlar, ordunun yeniden düzenlenmesini geciktirmekle beraber, bastırıldı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Misak-ı Millî (Ulusal Ant) üzerine yemin etmesinden sonra, İstanbul hükümetince kabul edilip 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevrés (Sevr) Antlaşması ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanışını onaylayan siyasi bir belge oldu. Mustafa Kemal'in “Halbuki Türk'ün onur ve benliği ve yeteneği çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir ulus tutsak yaşamaktansa yok olsun daha iyidir. Bu nedenle, ya istiklâl ya ölüm! İşte gerçek kurtuluşu isteyenlerin parolası bu olacaktı”³² şeklinde beliren sözleri, düşmana karşı dişini tırnağına takıp mücadeleye azmedenlerin ülküsü olmuştu. 1920-1921 döneminde Kuva-yı Milliye'nin (mili kuvvetleri) askerî birlikler içine alınmasına devam edildi ve ordunun güçlendirilmesine çalışıldı.³³ Doğu Anadolu'da, Erivan, Gümrü ve Kars çevresinde bir Ermenistan kurulmasına yönelik Ermeni hareketlerini ortadan kaldırmak amacıyla, 28 Eylül 1920'de başlatılan harekât, Gümrü Antlaşması'yla başarılı bir sonuca ulaştırıldı. Aynı dönemde Gürcülere karşı yapılan askerî harekât da siyasi zaferle sonuçlanarak, Türk İstiklâl Savaşı'nın ilk ulusal heyecanları doğdu.

Türk Bağımsızlık Savaşı'nın asıl önemli savaşları Batı Anadolu'dakilerdir. Yunanlıların, 22 Haziran 1920'de Milne (Miln) Hattı'ndan ileri harekâta başlamalarıyla hareketlenen olaylarda Türk kuvvetleri, teşkilâtlanmanın tamamlanamamış olmasından ötürü geri çekildiler. Trakya'da ise Edirne, 25 Temmuz 1920'de Yunanlılarca işgal edildi. Yunan ilerleyişi karşısında 6-10 Ocak 1921'de cereyan eden Birinci İnönü Muharebesi'nde Yunanlılar, başarılı olamadılar. Bu muharebeden sonra, 21 Şubat 1921'de başlayan Londra Konferansı'nda, Türkiye Büyük Millet Meclisi delegesinin Türk ulusunun gerçek temsilcisi olarak tanıtılması, siyasi alanda bir başarı sayılmalıdır. Bundan başka 16 Mart 1921'de Sovyetlerle Moskova Antlaşması imzalandı.

³² Atatürk, Söylev, c. I, s. 13.

³³ Bu dönemde Kuva-yı Seyyare (seyyar kuvvetler) Komutanı Çerkez Ethem'in isyan hareketi, ulusal kuvvetleri uğraştırdı (1921).

31 Martta başlayan İkinci İnönü Muharebesi'nde, şanslarını ikinci kez deneyen Yunanlılar, 1 Nisan 1921 gecesi çekilmek zorunda kalınca, Mustafa Kemal'in deyimiyile: "İnkılâp tarihimizin bir sayfası, İkinci İnönü Zaferi'yle dolduruldu." Büyük Millet Meclisi Başkanı olarak Mustafa Kemal, Batı Cephesi Komutanı ve Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'ya 1.4.1921'de gönderdiği kutlamada: "Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin tersine dönmüş talihini de yendiniz"³⁴ demişti. İkinci İnönü Zaferi'nden sonra yeni devletin gücü çok artmış, iç yönetimde otorite ve bütünlük daha da genişlik ve etkinlik kazanmıştı. Bundan başka ordunun kendine güveni de çoğalmıştı. Bu durum, 8 Nisan 1921'deki Aslıhanlar Muharebesi'yle daha güçlendi. Yunanlılar, İnönü Muharebelerindeki yenilgilerinin acısını çıkarmak için Batı Anadolu'da ve Karadeniz limanlarında bazı taciz hareketlerinde bulunduktan sonra, 10 Temmuz 1921'de tekrar ileri harekâta başladılar. Afyon, Kütahya ve Eskişehir Yunanlıların eline geçti. Ordu, Sakarya Nehri gerisine çekilerek düşmanla araya büyükçe bir mesafe konuldu. Bu durumda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde büyük kaynaşmalar oldu. Mecliste: "Ordu nereye gidiyor; millet nereye götürülüyor? Bu gidişin elbette bir sorumlusu vardır; O nerededir? O'nu göremiyoruz! Bugünkü acıklı halin, feci durumun gerçek sorumlusunu ordunun başında görmek isterdik"³⁵ diyenler çıktı. Mustafa Kemal Paşa, bunun üzerine başkomutanlığı fiilî olarak üzerine aldı.³⁶

Sakarya Meydan Muharebesi, 23 Ağustos 1921'de başladı. Yüz kilometrelik cephede cereyan eden bu mücadelede çok bunalımlı günler oldu. Bazı yerlerde üstün düşman kuvvetleri, yer yer savunma hatlarımızı parçaladılar. Türk ordusunun geriye çekilme düşüncesi ve kavramını kırmak için Mustafa Kemal Paşa, ülke savunmasını şu sözleriyle anlattı ve şiddet gösterdi: "Savunma hattı yoktur, savunma alanı vardır. O alan bütün vatandır. Vatanın, her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça düşmana terk olunamaz. Onun için küçük, büyük her birlik, ilk durabildiği noktada tekrar düşmana cephe kurup savaşa devam eder."³⁷ 13 Eylül 1921'e kadar süren Sakarya Meydan Muharebesi, Türk ordusunun zaferiyle sonuçlandı. Ondan sonra Büyük Millet Meclisi'nce Mustafa Kemal'e "mareşal" rütbesiyle "gazi" ünvanı verildi.

Mustafa Kemal bu zaferden sonra da "Türk milletini, cephede bulunan ordu kadar duygu, düşünce ve hareket olarak savaşa ilgilendirme"

³⁴ Atatürk, Nutuk, c. II, s. 172.

³⁵ a.g.e., s. 206.

³⁶ a.g.e., s. 212.

³⁷ a.g.e., s. 215.

çalışmalarını sürdürdü. O'nun inancına göre: "Bütün maddî ve manevî varlığını yalnız vatan savunmasına vermekte ağır davranan ve müsamaha gösteren milletler, savaş ve çarpışmayı gerçekten göze almış ve başarabileceklerine inanmış sayılamazlar."³⁸

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Fransa ile 20 Ekim 1921'de Ankara Anlaşması (İtilâfnamesi) imzalandı. Bu anlaşma Türk ulusal davasının bir batı devleti tarafından kabul edilmesini kanıtlayan belge oldu.

Türk Bağımsızlık Savaşı'nın odak noktası, Büyük Taarruz'dur. Sakarya Zaferi'nden sonra Yunanlıların geri çekilişinin insiyatifi, Türk ordusuna bırakılmış oldu. Böylece Büyük Taarruz'un hazırlıklarına başlandı. Ancak bu dönemde de zararlı propagandaların ardı arkası kesilmedi. Bu propaganda: "Sakarya Savaşı'ndan sonra aylar geçtiği halde, ordu niçin taarruz etmiyor" sorusu üzerine oturtulmuştu. Buna karşı bir hesap adamı olan Mustafa Kemal: "Yarım hazırlıkla, yarım tedbirle yapılacak taarruz, hiç taarruz etmemekten çok daha fenadır"³⁹ diyordu. Ayrıca O, milletin hazırlıklı olmasına önem ve öncelik veriyordu ve: "Tam üç vasıtanın yeter derecede hazırlanmış olduğunu görmek gereğini duyuyorum. Onlardan birincisi ve en önemlisi ve esas olanı, doğrudan doğruya milletin kendisidir"⁴⁰ diyerek "topyekûn (total) harp" kuralını anlatmak istiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, "Büyük Taarruz" kararını 1921 yılı Haziran ayı ortalarında vermişti. Bu taarruz için Batı Cephesi Komutanlığı'na bağlı kuvvetler, iki ordu halinde teşkil edilmişti. Bunlar, on sekiz tümenle, üç tümenli bir süvari kolordusundan oluşuyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın tasarladığı taarruz plânının esası, O'nun anlatışıyla: "Ordularımızın ana kuvvetlerini düşman cephesinin bir kanadında ve mümkün olduğu kadar dış kanadında toplayarak bir imha -yok etme- meydan muharebesi yapmaktı."⁴¹ 6 Ağustos 1922'de, gizlilik içinde başlayan taarruz hazırlıklarından sonra muharebe, 26 Ağustos 1922 günü bütün cepheye başladı. 30 Ağustos günü gaye noktasına ulaşan Başkomutan Muharebesi'yle düşmanın ana kuvvetleri, imha ve esir edildi. Mustafa Kemal Paşa, bu büyük zaferi şöyle niteler: "Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve bağımsızlık düşüncesinin ölümsüz anıtıdır. Bu eseri yaratan bir milletin evlâdı, bir ordunun başkomutanı olduğumdan ötürü sonsuza dek mutlu ve bahtıyarım."⁴²

³⁸ a.g.e., s. 217.

³⁹ a.g.e., s. 236.

⁴⁰ a.g.e., s. 238.

⁴¹ a.g.e., s. 276.

⁴² a.g.e., s. 283.

Batı Anadolu'nun düşmandan temizlenmesinden sonra Boğazlar ve Trakya sorunu sıraya girdi. Sonunda Mudanya'da toplanan bir konferansta bütün sorunlar ele alındı. Mudanya Ateşkes Anlaşması, 11 Ekim 1922'de imzalandı. İnkılâp tarihine "Mudanya Mütarekesi" adıyla geçen bu anlaşmayla, Meriç Irmağı'na kadar Trakya'nın boşaltılması, İstanbul ve Boğazların Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne devri, Misak-ı Milli'nin gerçekleşmesi ve yeni devletin haklarına karşı saygı gösterilmesi sağlanmış oluyordu.

9. LAUSANNE (LOZAN) BARIŞ ANTLAŞMASI

Mudanya Ateşkes Anlaşması'ndan sonra, yeni Türkiye Devleti'nin sorunları, 22 Kasım 1922'de Lausanne'da toplanan konferansta görüşülmeye başlandı. Bu görüşmeler, Türk - Yunan barış sorunu, yeni Türk Devleti'nin tanınması ve eskiden yabancılara verilmiş olan kapitülasyonların (ayrıcılıklar) ortadan kaldırılması gibi başlıca üç grupta toplanıyordu. Üç ay süren çetin bir siyasal mücadele sonunda, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lausanne Barış Antlaşması, Misak-ı Milli'nin ve Türk istiklâlinin yabancı devletler tarafından kabul edildiği bir barış belgesi oldu.

II

DEVLET ADAMI ATATÜRK'ÜN DEVLET HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Atatürk'ün çok yönlü bir önder oluşunda, bütün O'nu inceleyip değerlendirenler birleşmektedirler. Hayata bir asker olarak atılmış olan Atatürk, kurduğu ve yönlendirdiği Türkiye Cumhuriyeti ile bir devlet kurucusu⁴³ ve O'nu başarıyla yönetmesiyle de yetenekli bir devlet adamıdır. Atatürk bu alanda, askerlik kadar ve hattâ askerlikten daha üstün bir yeteneğe sahip olduğunu bütün dünyaya kanıtlamıştır.

Atatürk'ün kurduğu devletin tarihsel bir öyküsü vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde toplumda olduğu gibi, devlet kuruluşlarında ve ekonomide de çöküş vardı. Devletin güçsüz kalışında sosyal, ekonomik, askerî ve siyasal alandaki etkin gerilemenin nedeni yatıyordu. Devletin güçsüzlüğü, sosyal alanda dengesizliklere neden olmasından başka, siyasal egemenlik anlayışını da etkilemekten geri kalmamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme ve çöküş döneminin

⁴³ Devlet, unsurları bakımından halk, ülke ve egemenlikten oluşur. Belli sınırlar içinde toprağa ve halka sahip olan bu topluluk, bir hükümet idaresinde yasalara göre teşkilatlanmayı ifade eder. Egemenlik anlayışı bakımından Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet, halk idaresini, yani egemenliğin halkta bulunduğunu kabul eder.

devleti de, tarihsel bir oluşumun gereği olarak, sürekli bozulmaya yüz tutmuştu.

Mustafa Kemal, gençlik yıllarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu çöküş döneminin olayları arasında yetişti. Bu olaylar arasında yaşadı ve olayların nedeni O'nu derin derin düşündürdü. Bu O'nun düşünsel (fikrî) yönden gelişmesini de hazırladı. Devletin Birinci Dünya Savaşı'nda bağlaşıklarıyla (müttefikler) birlikte yenilmesi ve bundan sonra da varlığını koruma kaygısına düşmesinin oluşturduğu ortam, Mustafa Kemal'in düşüncesini etkiledi; kararlarına, tutum ve davranışlarına önemli katkıları oldu. Osmanlı Devleti'nin imzalamak zorunda kaldığı Mondros Ateşkes Anlaşması'nın hükümleri, devleti dağıtıyor ve küçültüyordu. Bu parçalanma sonucu, sadece İmparatorluğu oluşturan Türkler dışında kalan uluslar, galiplerin egemenliğine girmekle kalmıyor; Türk milletinin anavatan bildiği topraklar da düşman işgali altına giriyordu. Bu olaylar, tarihte ve dünyada "Türk İnkılâbı" olarak tanınan sosyal ve siyasal olayın doğuşunu hazırlamıştır.

Yabancıların istilâ hareketine göz yuman ve onunla işbirliği yolunu seçen "padişahlık müessesesi"ne karşı başkaldırı şeklinde başlayan Ulusal Mücadele, yeni bir devletin kuruluşunu hazırlamış ve gerektirmiştir. Gerçekte İstanbul'da bir saltanat hükûmeti yok değildi. Ancak bu kuruluş, düşmanın egemenliği ve etkisi altındaydı. Bir devlet için başlıca koşullardan biri olan egemenlikten yoksun bulunan bir siyasal teşekkülün devlet olarak anılması ve tanınması mümkün olamazdı. Atatürk, henüz "Mustafa Kemal" adını taşıdığı 1919 yılında, Samsun'a çıktığı zamana ait durumu ortaya koyarken İstanbul'daki devlet mekanizmasını şu sözlerle anlatır: "Millet ve memleketi Genel Savaş'a sokanlar, kendi hayatlarının endişesine düşerek, memleketten kaçmışlar, saltanat ve hilâfet makamında bulunan Vahdettin, soysuzlaşmış, kendini ve yalnız tahtını elde tutacağını sandığı aşağılık çareler araştırmakta, Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki kabine, âciz, onursuz, korkak, yalnız padişahın iradesine bağlı ve onunla beraber kendilerini koruyabilecek herhangi bir duruma boyun eğmiş."⁴⁴ Bu genel tablodan başka o dönemin İstanbul Hükûmeti, etkinlik ve etkililikten yoksundu. Bunu da O şöyle dile getirir: "Düşman devletler Osmanlı devlet ve memleketine maddî ve manevî olarak saldırı halinde; yok etme ve paylaşmaya karar vermişler. Padişah ve halife olan kişi, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükûmeti de aynı durumda."⁴⁵ Devletin bu durumu, öncelikle bağımsız bir topluluk olması

⁴⁴ Atatürk, Nutuk, c. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951, s. 1.

⁴⁵ a.g.e., s. 10.

ilkesine de ters düşmekteydi. Bundan başka Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu koşullar, O'nun halkın haklarını koruyabilecek yetenekte olmadığını da ortaya koyuyordu. O dönemde mevcut durumdan kurtulmak için düşünülen çarelerden “İngiltere'nin himayesini” veya “Amerika'nın mandasını” istemek ise, bağımsızlık ve egemenlik ilkeleriyle hiçbir biçimde bağdaşmamaktaydı. Bu durumuyla Osmanlı Devletini'ni, temelleri çökmüş ve ömrü tamam olmuş olarak niteleyen Mustafa Kemal, kararını şöyle vermişti: “Bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da ulusal egemenliğe dayalı, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak.”⁴⁶ Görüldüğü üzere Mustafa Kemal'in tasarladığı ve kafasında geliştirdiği devlet, milletin iradesini ve isteğini önde tutan bir devlet şekli olacaktı.

Böylece Atatürk'ün Türk İnkılâbı'na temel olan ilkelerinden ikisi, bu yıllarda oluşmuş ve inkılâp ateşini yakmaya kıvılcım olmuştu. O'nun “kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurma kararının dayandığı en kuvvetli muhakeme ve mantık” yine O'nu sözleriyle şöyleydi: “Esas, Türk milletinin saygın ve onurlu bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak tam bağımsızlığa sahip olmakla sağlanabilir. Ne kadar zengin ve mutlu olursa olsun bağımsızlıktan yoksun bir millet uygar insanlık önünde uşak olmaktan başka bir işleme hak kazanamaz. Yabancı bir devletin koruma ve sahip çıkmasını istemek, insanlık yeteneklerinden yoksunluğu, beceriksizliği ortaya koymaktan başka bir şey değildir. Bununla beraber bu duruma düşmemiş insanların isteyerek başlarına bir yabancı efendi getirmelerine asla olasılık verilemez. Halbuki Türk'ün onuru ve benliği ve yeteneği çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet tutsak yaşamaktansa yok olsun daha iyidir. Bu nedenle, Ya İstiklâl ya ölüm! İşte gerçek kurtuluşu isteyenlerin bayrağı bu olacaktı.”⁴⁷ Atatürk, ilkeleri arasına özenle oturttuğu “ulusal bağımsızlığa” daha inkılâbın başlangıcında büyük önem veriyordu. Çünkü uluslar, dünya ulusları arasındaki yerlerini öncelikle siyasal bağımsızlıkla ve bunun ideali olan tam bağımsızlıkla alabilirlerdi. Devletler hukukunun bu alanda tanıdığı hak ve yetkiye sahip olmadan bir devletin tanınması veya sayılması olanak dışıydı. Eğer bir devlet başka bir devletin vesayetine veya korumasına sığınarak onun kanatları altına girmeyi kabul ederse, bu devletin saygınlık kazanmasına olanak yoktu. Bundan ötürü Ulusal Mücadele'ye yön veren kongrelerde ulusal bağımsızlık kavramı ve ilkesi başta gelen bir ilke olmuş ve titizlikle savunulmuştur. Örneğin Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar arasında: “Vatanın

⁴⁶ a.g.e., s. 12.

⁴⁷ a.g.e., s. 13.

bütünlüğünü korumak ve savunmak, ulusal bağımsızlığın dokunulmazlığını ve tamlığını sağlamakla Kuva-yı Milliye'yi (ulusal güç ve kuvvetler) etken ve ulusal iradeyi egemen kılmak"⁴⁸ önemle ele alınmış ve bundan sonraki kongrelerde de üzerinde önemle durulmuştur.

Atatürk'e göre siyasal bağımsızlık onurlu bir ulus için yeterli değildir. Bunun daha kapsamlısı, daha ideali olan "tam bağımsızlık" bir toplum için gereklidir. O: "Tam bağımsızlık, bizim bugün üzerimize aldığımız vazifenin temelidir" derken bunun önemine işaret eder. Atatürk'ün kurduğu yeni devletin niteliklerinden biri ve en önemlisi bu ilkeydi ve yine O, bu ilkeden ne anladığını şöyle belirtiyordu: "Tam bağımsızlık denildiği zaman elbetteki, siyasal, malî, iktisadî, adlî, askerî, kültürel ve benzeri her hususta tam bağımsızlık ve serbestlik belirtilmektedir. Bu saydıklarımın herhangi birinden yoksun olmak, millet ve ülkenin gerçek anlamıyla bağımsızlıktan yoksun olması demektir."⁴⁹ Mustafa Kemal'e bu sözleri söyleten, yaşadığı dönemde gördüğü Osmanlı Devleti'nin acıklı durumuyla, O, Osmanlı Devleti'nin gerçek bağımsızlıkla bağdaşmayan birçok yönlerini görmüş, değerlendirmiş ve bunlardan bazı sonuçlar çıkarmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Türk ekonomisine yön vermek amacıyla 17.2.1923'de düzenlediği İzmir İktisat Kongresi'nde, Osmanlı Devleti'nin devlet niteliklerine uymayan durumunu şöyle anlatmıştı: "Osmanlı Devleti gerçekte ve fiilen istiklâlden yoksun bir hale getirilmişti. Kendi uyuğuna (tebaa) koyduğu bir vergiyi yabancılardan alamazdı. Gümrük işlerini ve vergilerini dilediği gibi düzenleyemezdi. Bir devlet ki, yabancılar üzerinde yargılama hakkı yoktu, demir yolu yapmak için, fabrika yapmak için devlet serbest değildir, böyle bir devlete bağımsız denebilir mi? Osmanlı ülkesi, yabancının serbest bir kolonisinden başka bir şey değildi. Osmanlı halkı içindeki Türk milleti de tamamen esir bir duruma getirilmişti. Bu sonuç belirttiğim gibi milletin kendi iradesine ve kendi egemenliğine sahip bulunamamasından ve bu irade ve egemenliğin şunun bunun elinde kullanılır hale gelmesinden doğuyor. O halde kesinlikle diyebiliriz ki, millî bir dönem yaşamıyorduk ve millî bir tarihe sahip bulunmuyorduk."⁵⁰ Mustafa Kemal'in bu sözleri, O'nun ulusal devlet düşüncesinin ve anlayışının da bir kanıtıdır. O'na göre devletin asıl unsuru olan millet, devletin şeklini de saptamalıdır. Milletir iradesi, devletin şeklini de belirlemelidir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuda, Ankara'da 23 Nisan 1920'de açılan Meclis'te, hükümetin kurulmasıyla ilgili önergesinde de "millî

⁴⁸ Cevat Dursunoğlu, Millî Mücadele'de Erzurum, Ankara 1946, s. 121.

⁴⁹ Atatürk, Nutuk, c. II, s. 222.

⁵⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1952.

egemenlik esasına dayanan halk hükûmeti” üzerinde durduğu görülmektedir. Bu önergede: “Meclis’te yoğunlaşan millî iradenin, fiilen vatanın mukadderatını ele almış olduğunu kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin üstünde bir kuvvet yoktur”⁵¹ şeklinde ortaya konulan esas, devlet anlayışında millî iradenin, yani halkın oyunun ve söz sahibi olduğunun bir kanıtıdır. Önergenin diğer prensipleriyle birlikte bir kül olarak değerlendirmesini yapan Mustafa Kemal, şu yargıyı belirtir: “Bu prensiplere dayanan bir hükûmetin özü, kolaylıkla anlaşılabilir. Böyle bir hükûmet, millî egemenlik esasına dayanan halk hükûmetidir. Cumhuriyettir.”⁵²

Mustafa Kemal Paşa, meclise seçilecek milletvekillerinin seçiminde titizlik gösterilmesini öğütler. O’na göre milleti temsil edeceklerin dikkatli bir seçimle iş başına getirilmeleri gerekir. O’nun bu sözleri her ne kadar İmparatorluk döneminin ve saltanat egemenliğinin bütünüyle kaldırılmadığı yıllarda söylenmiş ise de, birçok yönlerden yine geçerli sayılabilir. O, bir zümrenin egemenliği ile, halk iradesinin sonucunda ortaya çıkan hükûmetler arasındaki farkı şöyle anlatır: “Pek güzel bilirsiniz ki, sultanlarla, halifelerle yönetilmiş ve yönetilen memleketlerde vatan için, millet için büyük tehlike, sultanların ve halifelerin düşmanlar tarafından satın alınmalarıdır. Bu çoğu zaman kolaylıkla sağlanabilmiştir. Meclislerle yönetilen memleketlerde de, en tehlikeli nokta, bazı milletvekillerinin yabancılar adına ve hesabına çalınmış ve satın alınmış olmalarıdır. Millet meclislerine kadar girmek yolunu bulabilen vatansızlara her zaman rastlanabileceğine, tarihin bu konudaki örnekleriyle hükmetmek zorunludur. Bunun için millet, vekillerini seçerken, çok dikkatli ve kıskanç olmalıdır. Milletın hatadan kurtulması için yegâne sağlam çare, fikir ve faaliyetleriyle milletin güvenini kazanmış bir siyasal partinin, seçimde millete yol göstermesidir.”⁵³ Bu değerlendirmede görülür ki, halkın meclise göndereceği temsilciler de gelişigüzel kişiler olmamalıdır. Bunlar, kamuoyunun her yönden saygı ve güvenine hak kazanmış kişiler olarak, yurdun ve milletin hayrına ve bayındırlığına çalışacak niteliklere sahip olmalıdırlar.

Mustafa Kemal’in Türkiye Cumhuriyeti’nin tarihsel öyküsünde devletle ilgili görüş ve düşünceleriyle uygulamaları sadece bunlar değildir. O, bir devlet kurucusu ve yöneticisi olarak da birçok deneyimlere sahiptir.

⁵¹ Atatürk, Nutuk, c. II, s. 8.

⁵² a.g.e., s. 4.

⁵³ a.g.e., s. 80.

Öncelikle O, inkılâbı üzerine oturttuğu çağdaşlaşmada, devlete de bu ilke doğrultusunda yön vermiştir. Atatürk'ün ilkeleri arasındaki çağdaşlaşma, öncelikle devlet içindi. Bunun içerisinde doğal olarak, devletin ana ögesi olan halkın çağdaşlaşması, ülkenin çağdaş uygarlık prensiplerine göre geliştirilmesi ve bütün bunları yapabilmek için de devlet kurum ve kuruluşlarının çağdaş ölçülere göre kurulması ve yönetilmesi vardı. Mustafa Kemal'e göre devletin üzerinde egemen olduğu memleket, uygar ve yenilikçi olmalıydı. O'nun düşündüğü yönetim düzeyi, ileri ve çağdaş dünyanın benimseyip ulaştığı düzeydi. O'nun: "Memleket kesinlikle çağdaş, uygar ve yenilikçi olacaktır. Bizim için bu, yaşam davasıdır. Bütün özverilerimizin sonuç vermesi buna bağlıdır"⁵⁴ sözlerinde belirlenen amaç, açık ve her türlü kuşkudan uzaktır. Atatürk'ün bu konuda ne düşündüğü çoğu kez anlaşılamadığından, bazı tartışmalara yol açmıştır. Ancak O'nun: "Ulusumuzun siyasal ve sosyal yaşantısında, ulusumuzun düşünsel eğitiminde yol göstericimiz bilim ve teknik olacaktır"⁵⁵ sözleri hatırlanacak olursa, O'nun "siyasal yaşantı" olarak nitelediği alanın devlet yönetimi, yani iç ve dış siyaset olduğu açıklığa kavuşur. Buna göre Atatürk, devlet yönetiminde bilimsel düşünceden, bilimsel uygulamadan yanadır. Devletin görevi, öncelikle halkı mutluluğa, refaha ve bayındırlığa götürmektir. Bu, devletin ana görevi ve tutumu olmalıdır. Atatürk, bir devlet adamı olarak, ilhamını hayat gerçeklerinden almış ve uygulamalarını gerçekçiliğe dayamıştır. O, bu konuda şöyle demiştir: "Yürüdüğümüz gerçek yolunun, milleti mutluluğa ulaştıran biricik yol olduğunu anlatmak gerekir."⁵⁶ Hayalci olmayan Atatürk: "Bütün hayatımızı gerçek hedeflere yöneltmek ve en sonunda millete bir gün eliyle tutacağı gerçek ve maddî eserler vermektir"⁵⁷ demek suretiyle gerçekçi bir yol izlemenin yandaşı olduğunu ortaya koymuştu. Atatürk, devlet yönetiminde gerçek yolda yürümeyi, kamuoyunun genel doğrultusunda yürümek şeklinde niteler. Böylece O, devletin ana ögesi olan halkın düşünce ve isteğine değer verir. Onun sözleriyle: "Milletin ortak istek ve eğilimine temas etmek ve onun gereklerine varlığını ve hareketi hasretmeyi ilke edinmek gerçek yolda yürüebilmek için biricik kuraldır."⁵⁸

⁵⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. III, s. 71.

⁵⁵ a.g.e., s. 67.

⁵⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 263.

⁵⁷ a.g.e., s. 263.

⁵⁸ a.g.e., s. 199.

Devleti: "Belli bir bölgede yerleşmiş ve kendine özgü bir kuvvete sahip olan bireylerin toplamından oluşan bir varlık"⁵⁹ olarak niteleyen Atatürk, bu siyasal kuruluşun millet tarafından kurulduğuna değinir ve onun vatandaşlara karşı yükümlülükleri ve bunun yamısına yetkilerinin de bulunduğunu belirtir ve: "Milletin kurduğu devletin ve hükümet teşkilâtının, vatandaşlara karşı, yükümlü olduğu vazifeleri ve yetkileri vardır"⁶⁰ der.

Devletin vazifelerinin başında, ülke içindeki güvenlik, adalet ve asayişin seçkin bir yeri vardır. Gerçekte devletin görevleri başında ulusal varlığı güven içinde bulundurmak, onun ana görevlerindedir. Bu görev, devletin bazı yetkilere ve bunu sağlayacak kuvvetlere sahip olmasını gerektirir. Atatürk, devletin görevlerini sıralarken güvenlik ve asayişe öncelik vererek bunu: "Memleket içinde asayiş ve adaleti kurmak ve sürdürerek, vatandaşların, her türlü özgürlüğünü, masun bulundurmak"⁶¹ şeklinde anlatır.

Devlet işlerini düzenleme ve yürütme genel olarak siyaset veya siyaset sanatı olarak tanımlandığına göre; bir devletin siyasal gücünün, devlet yönetimindeki yeri ve değeri büyüktür. Bir devletin dayandığı ulusal güç içerisinde siyasal gücün ayrılmaz bir yeri ve değeri vardır; çünkü bir devletin millî güvenlik politikasının plânlanmasında siyasal güç de etkindir ve etkili öğelerden biridir. Atatürk bu konuda ulusal siyasete önem veren bir devlet adamı olarak belirgindir. O, ulusal siyaseti tarihsel, bilimsel, akıl ve mantığa dayalı bir siyaset olarak görür ve devletin ulusal bir siyaset izlemesini öğütler. O'na göre: "Milletimizin, güçlü, mutlu ve dengeli yaşayabilmesi için devletin bütünüyle ulusal bir siyaset izlemesi ve bu siyasetin iç teşkilâtımıza tamamiyle uyması ve dayanması gerekir. Ulusal siyaset dediğim zaman, amaçladığım anlam ve içerik şudur: Ulusal sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanarak varlığımızı korumakla, millet ve memleketin gerçek mutluluk ve refahına çalışmak... Genel olarak, aşırı tutkular peşinde milleti oyalanamamak ve ona zarar vermemek... Medenî dünyadan, medenî ve insancıl davranış ve karşılıklı dostluk beklemektir."⁶² Bu esaslar içinde devlet yönetiminin, yani siyasetin başlıca uygulama ve güvenlik aracının, milletin özünde var olan, bundan doğan ve milletçe geliştirilen ulusal güce dayanmak sonucu çıkarılabilir.

⁵⁹ Afet İnan, Atatürk'ten Yazdıklarım, Altınok Basımevi, Ankara 1969, s. 13.

⁶⁰ a.g.e., s. 14.

⁶¹ a.g.e., s. 14.

⁶² Atatürk, Nutuk, c. II, s. 7.

Bilindiği üzere bir milletin siyasal gücü, dış ve iç siyasetinin bir bileşkesinin uyum içinde çalışmasıyla güçlenir ve beslenir. Atatürk bu iki güç arasında ayrılmaz bir bağlantı kurar. Devletin ana görevleri arasında saydığı dış siyaseti, diğer uluslarla olan ilişkileri iyi yönetmek şeklinde belirtir ve: “Dış siyaset ve diğer uluslarla ilişkileri iyi idare ederek ve içeride her türlü savunma kuvvetlerini, her zaman, hazır bulundurarak, milletin bağımsızlığını güvenli ve korunmuş bulundurmak”⁶³ der.

Atatürk, devletin ana vazifelerinden olan “asayiş ve adaleti kurmayı” ve “dış siyaseti”, devletin kurulmasını gerektiren amaçlar olarak görür. O’na göre bu görevler, vatandaşın yeteneğini aşan görevlerdir. Bundan başka asayiş, güvenlik, adalet ve devletin siyasetini idare etme, vatandaşların hiçbir suretle görevi olmadığı gibi bu işler, vatandaşa da verilemez. Bu konu, Atatürk tarafından şu sözlerle dile getirilmiştir: “Bu iki tür görev, devletin, en esaslı vazifelerindedir. Denilebilir ki, devlet kurulmasından maksat, bu iki vazifenin yapılmasını sağlamaktır. Çünkü bu vazifeler vatandaşların, kişi olarak, yapamayacakları işlerdir. Hattâ, vatandaşların, bu vazifeleri, kısmen bile, yapmaya kalkışmaları caiz değildir; zira, o zaman, anarşi olup; devlet kalmaz.”⁶⁴ Bir vatandaşa ülke savunmasını çevresine toplayabildiği kimselerle yapmaya izin verilemeyeceğini de belirten Atatürk, vatandaşın kendi hak ve özgürlüğünü kendi maddî gücüne dayanarak sağlamasını da tanımaz.

Atatürk’e göre Cumhuriyet’in ana siyasetinin bir amacı vardır ve bu amaç, Türk ulusunun mutluluk içinde yaşamasına ve gelişmesine yöneliktir. Bunu, Ankara’da 1.11.1927’de yaptığı özlü bir konuşmada şöyle belirtmişti: “Cumhuriyet’in iç ve dış politikası gelecekte bile, saygınlık, güçlülük, doğrulukla ve Türk ulusunun güçlerini onun gönenç ve gelişmesi için yöneltmek ve toplamakla ortaya çıkacaktır.”⁶⁵ İç ve dış siyasetin amaçları hakkında Atatürk, görüş ve düşüncelerini de şöyle ortaya koymuştur: “Cumhuriyet’in iç siyaseti yurttaşın yaşayışını hiçbir güç ve sataşmanın etkisinde bırakmaksızın sağlamaktır”⁶⁶ ve dış siyaset için de: “Dış siyasette dürüstlük, ülkenin güvenliğine ve gelişmesinin korunmasına dikkat, tuttuğumuz yola kılavuz olmaktadır.”⁶⁷ Atatürk, bunu şu sözlerle tamamlar: “Karşılıklı güven ve esenlik tüm dünya uluslarının istemesi

⁶³ Afet İnan, Atatürk’ten Yazdıklarım, s. 14.

⁶⁴ a.g.e., 14.

⁶⁵ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, c. I, s. 340.

⁶⁶ a.g.e., s. 346.

⁶⁷ a.g.e., s. 342.

gereken bir mutluluk temelidir.”⁶⁸ O’nun: “Cumhuriyet’in dış siyasette özenle güttüğü amaç uluslararası barışı korumak ve güven içinde yaşamaktır”⁶⁹ şeklinde anlattığı düşünceler ise yücelen insanın düşünceleridir, çünkü Atatürk, sadece Türk ulusunu ve iç siyaseti değil, dünya uluslarını ve dünya barışını da içtenlikle isteyen düşüncelere sahipti. O’nun bu düşünceleri, evrensel boyutlara ulaşan bir genişlikteydi. O, kurduğu devletin genel politikasıyla dünya barışına katkıda bulunmayı amaçları arasına almıştı. O’nun bu tutum ve davranışları, kurduğu devletin dünya devletleri arasında sayılmasının ve beğenilmesinin nedenlerindendi. Örneğin Atatürk’ün dünya barışına ait şu sözleri anılmaya değer: “Eğer sürekli barış isteniyorsa, kütlelerin durumunu iyileştirerek uluslararası çareler bulunmalıdır. İnsanlığın bütününün mutluluğu açlık ve baskının yerine geçmelidir. Dünya vatandaşları düşmanlık, aç gözlülük ve kinden uzaklaşacak şekilde eğitilmelidir.” Atatürk bunu söylerken bunun nedenini de şöyle dile getiriyordu: “Fakat bugün dünya ulusları aşağı yukarı akraba olmuşlardır ve olmakla uğraşmaktadırlar. Bundan ötürü insan bağlı olduğu ulusun varlığını ve mutluluğunu düşündüğü kadar, bütün dünya milletlerinin huzur ve refahını düşünmeli ve kendi ulusunun mutluluğuna ne kadar değer veriyorsa bütün dünya uluslarının mutluluğuna yardımcı olmaya elinden geldiğince çalışmalıdır. Bütün akıllı adamlar bilirler ki, bu alanda çalışmakla hiçbir şey kaybedilmez. Çünkü dünya uluslarının mutluluğuna çalışmak, diğer bir yoldan kendi huzur ve mutluluğunu sağlamaya çalışmak demektir. Dünyada ve dünya ulusları arasında barış, açıklık ve iyi geçim olmazsa, bir ulus kendi kendisi için ne yaparsa yapsın huzurdan yoksundur. O’nun için ben sevdiğime şunu öneririm: Ulusları yöneten ve yönlendiren adamlar, önce ve önce kendi ulusunun varlık ve mutluluğunun yapıcısı olmak isterler. Fakat aynı zamanda bütün uluslar için aynı şeyi istemek gerekir. Bütün dünya olayları bize bunu açıktan açığa kanıtlar. En uzakta sandığımız bir olayın bize bir gün dokunmayacağını bilemeyiz.”⁷⁰

Özetle devlet yönetiminde iç ve dış siyaset, ana görevler arasındadır. Bu iki siyaset birbirleriyle uyum halinde dengeli ve bağlantılı şekilde yürütülmelidir. O’nun sözleriyle: “İç teşkilâta dayanmayan dış siyasetler her zaman düşük ve zayıf kalırlar. Bir sosyal toplumun devamlı örgütlenmesi ne kadar kuvvetli, metin olursa, dış siyaseti de o oranda sağlam ve köklü olur.”⁷¹

⁶⁸ a.g.e., s. 329.

⁶⁹ a.g.e., s. 367.

⁷⁰ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 278.

⁷¹ a.g.e., s. 163.

Devletin görevleri arasında yapılacak işler, genel olarak bireylerin olanak ve yetenekleri dışında kalan, yani halkın yapamayacağı işlerdir. Devletin kuruluş ve var olmasının bir nedeni de bunlardan ileri gelir. Devlet parasıyla, personeliyle elindeki araç ve gereçlerle bireylerin yetenekleri dışında kalan bu tür işleri üstlenerek gerçekleştirebilir. Bunlar yollar, demiryolları, limanlar, millî eğitim, sağlık, sosyal yardım ve büyük çaplı ziraat, ticaret, sanat ve ekonomik işlerdir. Atatürk'ün görüşüyle bu sayılan işler önemlidir; çünkü bunlar doğrudan doğruya ülkenin savunması, güvenlik ve asayiş ile de ilgilidir. Atatürk: "Devlet, memleketin asayiş ve savunması için, yollarla, demiryollarıyla, limanlarla, deniz araçlarıyla, telgrafla, telefonla, memleketin hayvanlarıyla, her türlü ulaştırma araçlarıyla, milletin genel servetiyle yakından ilgilidir. Memleket yönetiminde ve savunmasında, bu saydıklarımız toptan, tüfekten, her cins silâhtan daha önemlidir"⁷² diyerek devlet işlerine ait önemli konuları ortaya koymuştur.

Devletin ulusal ekonomi alanındaki vazifelerinden vaz geçilemez. Devletin ulusal varlığı korumada dayanmak zorunda kalacağı güçlerden belki en önemlisi, ekonomik güçtür. Bu nedenle devlet, ulusun ve ülkenin ekonomik gücünü geliştirmek zorundadır. Günümüzde devlet ve onun icra unsuru olan hükûmetler, ekonomik alanda sağlayabildikleri başarı oranında beğenilmekte ve hatta iktidardaki yerlerini korumaktadırlar. Dünyanın birçok ülkelerinde isyanlar, ihtilâller ve hatta inkılâplar, ekonomik alandaki aksaklıklar nedeniyle oluşmakta, hükûmetler devrilmekte ve rejimler yıkılmaktadır. Atatürk, ülke ekonomisinin geleceğini ve ulusun refahını, kurduğu devletin başlıca görevleri arasında görüp değerlendirdiğinden, ekonomiye bir yön verme gereğini duymuştu. O, bu alanda değişik yurt köşelerinde birçok yararlı girişimlerde bulunmakla beraber; 17.2.1923'de İzmir İktisat Kongresi'ni toplamış ve bu alandaki sorunları enine boyuna incelemek istemişti. Bu kongrede yaptığı konuşmada Atatürk: "Türkiye Büyük Millet Meclisi ve bunun hükûmetinin millettten aldığı esas tam bağımsızlık ve kayıtsız şartsız ulusal bağımsızlık ilkelerine dayanarak memleketi bayındır hale getirmek ve milleti zengin, mürreffeh ve mutlu etmekten ibarettir"⁷³ demiş ve böylece devletin asıl vazifesinin ne olduğuna dikkati çekmişti. Bunun yanı sıra aynı kongrede O'nun: "Siyasî, askerî zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar, ekonomik zaferlerle donatılamazlarsa elde edilen zaferler ömürlü olamaz, az zamanda söner. Bu

⁷² Afet İnan, Atatürk'ten Yazdıklarım, s. 16.

⁷³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 106.

nedenle en kuvvetli ve parlak zaferimizin bile sağlayabildiği ve daha sağlayabileceği yararlı verimi saptamak için ekonomimizin, ekonomik egemenliğimizin sağlanması, sağlamaştırılması ve genişletilmesi gereklidir”⁷⁴ şeklinde belirttiği sözler üzerinde durmak gerekir. Kuşkusuz Atatürk, önce bir askerdi ve komutandı. O, hayata asker olarak atılmış, komutanlık yapmış, zaferler kazanmış, bundan sonra da devlet kurmuş ve devlet başkanı olmuştu. O'nun bütün bu yönlerine karşın ekonomiyi önde tutuşu, ekonomik başarıların devlet yönetiminde temel olması gerektiğini ortaya koyması, gerçekçiliğinin bir örneği ve anlatımıdır. Devletin geliştirmekle yükümlü olduğu ekonominin esası ve temeli nedir; daha doğrusu ekonomi ne demektir? Atatürk bunu nasıl anlıyordu? gibi sorular ortaya atarak bu konu derinleştirilebilir. Bilindiği gibi ekonomi, ilk insanlardan beri hem kişinin hem de toplumun yaşantısını etkilemiş ve onu, bunu sağlamak için uğraş vermeye zorlamıştır. İnsan toplumlarının avcılık ve toplayıcılık gibi ilkel dönem uğraşları da ekonomik gereklerdendir. İkel insanlardan itibaren günümüze kadar ulaşan uğraşı zincirinde kavgalar ve savaşlarda ekonomik düşünce ve çıkarlarının varlığı belirgindir. Öncelikle beslenme ve bunun ardından yaşama, barınma - konut bakımı-, sağlık ve eğitim - öğretim gibi toplum etkinliklerinin çoğu ekonomi ile ilgili nitelik taşırlar. Ekonomi, böylece çok yönlü bir tanımlamayla önümüze çıkmaktadır. Atatürk de ekonomiyi çok yönlü olarak düşünmekte ve öyle anlatmaktaydı. O: “Ekonomi demek, her şey demektir. Yaşamak için, mutlu olmak için, insanın var olması için ne gerekiyorsa onların bütünü demektir. Ziraat demektir, ticaret demektir, çaba demektir, her şey demektir.”⁷⁵

Atatürk, ünlü ilkelerinden biri olan “halkçılığı” ekonomi ile de bağlantılı görmekte ve konuşmalarında buna yer vermektedir. O, İzmir İktisat Kongresi’ni açış konuşmasında halkın delegeleri önünde bulunmaktan duyduğu mutluluğu dile getirmiş ve: “Halkın sesi, hakkın sesidir” demişti. Bu kongrede ayrıca O'nun üzerinde durduğu, halk döneminin iktisat dönemi olduğuydu. O'nun: “Bence halk çağı, iktisat çağı, kavramı ile anlatılır”⁷⁶ sözleri bunu kanıtlamaktadır. Atatürk İzmir İktisat Kongresi’nde ayrıca bu kongrenin amacının ne olduğunu ortaya koymuştu. Bu amaç, O'nun sözleriyle: “Uzun gafletlerle (uykularla) ve derin umursamazlık ile geçen yüzyılların ekonomik yapımızda açtığı yaraları tedavi etmek, tedavi çarelerini aramak ve ülkeyi bayındırlığa, ulusal bir

⁷⁴ a.g.e., s. 107.

⁷⁵ a.g.e., s. 110.

⁷⁶ a.g.e., s. 107.

refaha, mutluluğa ve zenginliğe ulaştıracak yolları bulmak” şeklinde ortaya konulmuştur. Bir devlet başkanı olarak Atatürk, o dönemde, devletin asıl vazifesinin yeterince ve istenen düzeyde yapılabilmesi için gereken çareleri ve hâl tazalarını ortaya çıkarmak istemişti.

Atatürk, kurduğu devletin ekonomik yönden güçlü olmasını istiyordu. Bunun sağlanması için tutulacak yol konusunda O, “devletçilik” ilkesini ortaya atmıştı. Bu, o dönemde, Türkiye’nin gerçeklerine uygun ve kalkınma için zorunluydu. Kuşkusuz “devletçilik” bir ekonomik sistem sorunudur; ancak bu sistemi Türkiye’nin durumunun, ekonomik yönden kalkınmasının ve koşulların zorladığı gözden uzak tutulmamalıdır. Bazıları, bu konuda serbest ekonomi sistemini de savunmuşlardır. Ancak Türkiye’nin koşullarında büyük işlere, para ve teknik isteyen yatırımlara bireysel girişimcilerin sahip çıkıp çıkmamaları sorulabilir ve var olup olmadığı düşünülebilirdi. Ferdietçi, yani bireysel girişimlere de yer verip bunların yetenekleri dışında kalan alanlarda devleti devreye sokmak, belki daha gerçekçi ve mantıklı olurdu. Atatürk’ün bu konudaki düşüncesi şöyledir: “Ekonomik ve bazı sosyal işler, bir yandan bireylerin (fertlerin) çıkarlarıyla ilgilidir. Bunun içindir ki ferdiyetçiler, bu işlere devletin karışmasını kişesal özgürlüğe karışma gibi görürler. Fakat bu işler içinde, dolayısıyla, bütün milletin ortak çıkarlarına değinen ve dokunan noktalar da vardır. Bu nedenle, devletçilerin, haklı oldukları noktaları kabul etmek uygun olur. Özel çıkar, genellikle, genel çıkarla, karşıt halde bulunur. Bir de özel çıkarlar en son, rekabete dayanır. Halbuki yalnız, bununla ekonomik düzen kurulamaz. Bu sanıda bulunanlar, kendilerini, bir serap karşısında aldanılmaya bırakılanlardır.”⁷⁷ Devletin gücü, bireysel sektörün gücünden genellikle daha üstündür. Bu nedenle devletin yetenek ve olanakları karşısında bireyin daha sınırlı kalışı, ülke halkına gereken birçok kurum veya yatırımlara yetişememesi doğaldır. Atatürk’ün sözleriyle: “Bireyler, şirketler, devlet teşkilâtına göre, zayıftırlar. Serbest rekabetin, sosyal sakıncaları da vardır; zayıflarla güçlüleri yarışta karşı karşıya bırakmak gibi... ve sonra bireyler, bazı büyük ortak çıkarları, doyurmaya yetkin olamazlar. Bu gibi işlerde, bireylerin kurmaya olanak bulamayacakları, geniş ve kuvvetli teşkilât gerekebilir, yalnız bu gibi işlerde, bireyler yeteri kadar çıkar elde edemeyecekleri için, o işlerden vazgeçerler. Halbuki, o işler, milletçe can alıcı bir önemde olur ve devlet onu yapmak zorunluğunda bulunur.”⁷⁸ Atatürk’ün devletçilik ve bireysel girişim konusundaki bu

⁷⁷ Afet İnan, Atatürk’ten Yazdıklarım, s. 16.

⁷⁸ a.g.e., s. 16.

düşünceleri sonunda, O'nu katı bir devletçilik yerine Türk yapısına ve Türkiye'nin ekonomik koşullarına uygun bazı seçmeler yaptığı gözler önündedir. O, serbest girişimle devletçilik arasındaki yararları ve sakıncaları ortaya koyduktan sonra, ekonomi alanında bu iki sektör arasında bir sınır çizilmesini de belirtir. Bireylerin özel çıkar duygularından uzaklaştırılma konusunu incelenmeye değer gören Atatürk, devletten kamunun çıkarlarını korumasını ve bireylerin geliştirilmesini ister ve şu görüşü ortaya koyar: "Herhalde devletin siyasal ve düşünsel hususlarda olduğu gibi bazı iktisadi işlerde de düzenleyiciliğini ilke olarak kabul etmek caiz görülmelidir. Bu takdirde karşı karşıya kalınacak zorluk şudur: Devlet ile bireyin karşılıklı çalışma alanlarını ayırmak... Devletin bu konudaki faaliyet sınırını çizmek ve bu konuda kullanacağı ilkeleri saptamak; öte yandan vatandaşın bireysel girişim ve etkinlik özgürlüğünü sınırlamak, devleti yönetmeye yetkili kılınanların düşünüp belirtmesi gereken sorunlardır. İlke olarak devlet, bireyin yerini almamalıdır. Fakat, bireyin gelişmesi için genel koşulları göz önünde bulundurmalıdır." ⁷⁹ Görüldüğü üzere Atatürk'ün devletçilik anlayışında bireysel girişimin yeri vardır. Bu sistemde her iki sektör de bir arada ve yan yanadır. Birinin diğerini yok sanması mümkün değildir. Bunlar yan yana çalışacaklar ve üretip kazanacaklardır. Atatürk'ün devletçilik anlayışında bireyin kişisel etkinliği ana kaynaktır. Atatürk bu konuda şöyle diyor: "Bir de bireyin kişisel çalışması, ekonomik ilerlemenin, ana kaynağı olarak kalmalıdır. Bireylerin gelişmesine engel olmamak, onların her yönden olduğu gibi, özellikle ekonomik alandaki özgürlük ve girişimleri önünde devlet kendi etkinliğiyle bir engel oluşturmamak demokrasi prensiplerinin en önemli temelidir. O halde diyebiliriz ki, bireysellik gelişmesinin, engel karşısında kalmaya başladığı nokta, devlet çalışmasının sınırını oluşturur." Buna göre; "Genellikle, zaman ve yerde daimî bir özel nitelik gösteren, ekonomik bir işi, devlet üzerine alabilir." ⁸⁰ Bu konuda Atatürk'ün örnekler verdiği de görülmektedir. O: "Örneğin; bir iş ki, büyük ve düzenli bir yönetimi gerektirir ve özel bireyler elinde tekele alınmak tehlikesini gösterir veyahut genel bir ihtiyacın karşılığıdır, o işi devlet üzerine alabilir. Madenlerin, ormanların, kanalların, demiryollarının, deniz ulaşım şirketlerinin, devletçe yönetimi ve para basan bankaların millileştirilmesi; hele su, gaz, elektrik ve benzer işlerin yerel yönetimler tarafından yapılması, yukarıda açıkladığımız işlerdir." ⁸¹

⁷⁹ a.g.e., s. 17.

⁸⁰ a.g.e., s. 17.

⁸¹ a.g.e., s. 17.

Bu sözlerde saklı olan anlam, kamu kuruluşlarının çoğaltılması, devletin göz önünde bulundurması gereken önemli bir konu olmasının gereğidir.

Atatürk'ün sözleriyle de kanıtlandığı üzere devlet ve birey, yani sosyal insan, toplum içinde yaşarken eş anlamdadırlar. Atatürk bunu şöyle anlatır: "Devlet ve birey dediğimiz bu sözcüklerin soyut anlamını değil, biricik gerçek olan sosyal insanı, yani toplum içinde yaşayan bireyleri anlatmak istiyoruz. İşte bu insanın iki türlü çıkarı vardır. Bu çıkarların bir kısmı kişiseldir. Diğer kısım çıkarlar ortaktır. Toplumun hayatını koruyan bu ortak çıkarlardır. İyice düşünülürse bu iki tür çıkar birbirinin eşitidir. Çünkü, sosyal insanın hayatı için her iki çıkar aynı derecede gereklidir. Buna göre bizce devlet ve birey sözcükleri, genel yahut özel çıkarlardan biri düşünüldüğüne göre ve fakat her iki durumda da sosyal insanı anlatan ve açıklayan iki terimdir. Yani demek istiyoruz ki, yalnız başına birey ve bireylerden soyut devlet düşünmüyoruz. Devlet, bireylerin oluşturduğu ulusal topluluğun göze görünen şeklidir. Ancak birey emeğinin geliri, devlet de sosyal gelişmeden oluşan geliri almak zorundadır."⁸²

Atatürk'ün devleti kurduğu ilk dönemler göz önüne getirilecek olursa, o dönemde memleket yıkık; halk yoksul ve hattâ perişandı. O günkü dönemde bireylerden kalkınmaya yardım istemek bir sonuç veremezdi. Halbuki inkılâp döneminde, yurttan bir şeyler yapılmalı, bir şeyler gösterilmeliydi. Olanaklar ise sınırlıydı. Özellikle meydana getirilecek eserler, ülke çapında ve boyutları büyük eserlerdi. Bunlar: halkın gereksinmelerini kısa zamanda karşılayacak fabrikalar, yollar, demiryolları, okullar, devlet daireleri, santraller ve benzeri şeylerdi. Bunları ancak devletin gücü ve yeteneği karşılayabilirdi. Bu nedenle büyük para ve emek isteyen bu işler için devletçilik yani devletin el koyması gerekiyordu. Devlet eski yönetimden yıkık bir ülke almıştı. Mevcut olanlar, yetersiz ve çok sınırlıydı. Her şey böylece devletin eline bakıyordu. Atatürk bunu şöyle anlatır: "Cumhuriyetimiz henüz çok gençtir. Geçmişten kendine miras kalan bütün hayatî işler, zamanın zorunluluklarını karşılayacak derecede değildir. Siyasî ve fikrî hayatta olduğu gibi iktisadî işlerde de bireylerin girişimleri sonucunu beklemek doğru olamaz. Önemli ve büyük işleri, ancak milletin genel servetine ve devletin bütün teşkilât ve gücüne dayanarak; millî egemenliğin uygulama ve gereğini düzenleme ile görevli olan hükûmetin mümkün olduğu kadar üzerine alıp başarması yolu seçilmelidir. Diğer bazı devletlerin ikinci derecede görebileceği ve bireylerin girişimlerine

⁸² a.g.e., s. 18.

birakılmasında sakinca olmayan işlerden birçoğu bizim için hayatfidir ve birinci derecede önemli devlet vazifeleri arasında sayılmalıdır.”⁸³

Ekonomik bir sistem olarak devletçilik, birçok ülkede değişik şekillerde uygulanmakta ve uygulayan her ülkenin anlayışına göre beğenilip övülmektedir. Türk İnkılâbı’na yön veren ilkelerden biri olarak devletçilik, daha doğrusu Türkiye’de uygulanan devletçiliğin ne olduğunu, yine Atatürk’ün tanımlamasıyla ortaya koymakta yarar vardır. Atatürk bu konuda şöyle diyor: “Bizim izlemekte olduğumuz devletçilik, bireysel çalışma ve etkinliği esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde, milleti refaha ve memleketi bayındırlığa erdirmek için, milletin genel ve yüksek çıkarlarının gerektirdiği işlere -özellikle ekonomik alanda-devleti fiilen ilgilendirmektir.”⁸⁴

Atatürk’ün benimsediği devletçiliğin günün bazı “izm”li ekonomik sistemlerinden biri olup olmadığı akla gelebilir. Bu konudaki açıklama yine Atatürk’ün kendisi tarafından yapılmıştır. Bu nedenle O’nun sözlerini bir kez daha belirtmekte yarar vardır. O, şöyle diyor: “Bizim izlemeyi uygun gördüğümüz devletçilik ilkesi; bütün üretim ve dağıtım araçlarını bireylerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar içinde düzenlemek amacını izleyen sosyalizm ilkesine dayalı kolektivizm yahut komünizm gibi özel ve bireysel ekonomik girişim ve etkinliğe yer vermeyen bir sistem değildir.”⁸⁵ Bu bilgilere göre denebilir ki Atatürk, devletçilik konusunda ortaya dondurulmuş bir sistem veya doktrin koymamıştır. O, Türk milletinin gereken refah düzeyine mümkün olan kısa sürede ulaşabilmesi için kendi ekonomik koşullarına ve gerçeklerine uygun olarak diğer sistemlerden seçmeler yapmıştır. Bu seçmeler Türkiye’nin gerçeklerine ve Türk halkının durumuna uygundur.

Atatürk’ün ekonomik alandaki sosyal adalet ilkesine değinen ve bunu isteyen tutumu, O’nun ekonomik tutum ve davranışını da ortaya koyar. O’na göre devletçiliğin sosyal, ahlâkî ve ulusal bir yönü vardır. Böyle olunca, pay dağıtımında sosyal adalet ilkesi de üzerinde durulması gereken bir konu ve ilke olarak önümüze çıkmaktadır. O, bu konuda şöyle demişti: “Millî servetin dağıtımında, daha mükemmel bir adalet ve emek harcayanların daha yüksek refahı; millî birliğin korunması için şarttır. Bu şartı daima göz önünde tutmak, millî birliğin temsilcisi olan devletin önemli vazifesidir.”⁸⁶

⁸³ a.g.e., s. 18.

⁸⁴ a.g.e., s. 11.

⁸⁵ a.g.e., s. 19.

⁸⁶ a.g.e., s. 18.

Atatürk'ün ekonomik sistemi yukarıda belirtilen örnek ve bilgilerle kendine özgü bir yöntem olmakla berebar bunun amacı, ülke kaynaklarını geliştirme şeklinde özetlenebilir. Bu kaynaklar geliştirilince, doğal olarak, halkın mutluluğu ve zenginliği kendiliğinden sağlanmış olur. O'nun deyişiyle: "Gerçek zafer muharebe alanlarında başarılı olmak değil, asıl zafer başarıların kaynaklarını kuvvetlendirmek, milleti yükseltmektir."⁸⁷.

⁸⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 114.